

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

1. Ἡ ζωὴ καὶ ἡ δράση τοῦ Διονυσίου Φωτεινοῦ¹

Nicolae GHEORGHIȚĂ

Μέσα στὴν πλειάδα τῶν μεγάλων Ρουμάνων ἀνατολιστῶν στὰ τέλη τοῦ ΙΗ' αἰώνα - τοῦ σπαθαρίου Milescu, τοῦ Δημητρίου Cantemir, τοῦ Ienăchiță Văcărescu κ.α. - συγκαταλέγεται καὶ ὁ Διονύσιος Φωτεινός (εἰκόνα 1), ἓνας ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους Ἑλληνες μουσικοὺς ποὺ ἔρχονται στὴν Οὐγγροβλαχία καὶ ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους "τῆς τελευταίας γενιᾶς βυζαντινῶν λογίων, τοὺς ὁποίους τὸ ρεῦμα τῆς βαλκανικῆς μετανάστευσης τοὺς ἐγκαθιστᾷ στὶς Ρουμανικὲς Χῶρες".²

Γνωστὸς κυρίως γιὰ τὸ ἱστορικό του ἔργο,³ ὁ Διονύσιος Φωτεινός ὑπῆρξε γιὰ τὴν ἐποχὴ του ταλαντοῦχος ποιητής, ζωγράφος καὶ συγγραφέας ἀλλὰ καὶ διάσημος ψάλτης καὶ μουσικοσυνθέτης, συνεχιστὴς τῆς κωνσταντινουπολίτικης

---

¹ Τὸ κείμενο αὐτὸ ἀποτελεῖ ἓνα κεφάλαιο τῆς διδακτορικῆς μου διατριβῆς στὸ Τμῆμα Μουσικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ὑπὸ τῆς ἐπίβλεψης τοῦ καθηγητῆ Ἀντωνίου Ἀλυγιζάκη: Ο ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΦΩΤΕΙΝΟΣ (1777-1821) ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΡΟΥΜΑΝΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ.

² Papacostea, Victor, "Viețile sultanilor. Scriere inedită a lui Dionisie Fotino" στὸ περιοδικὸ *Revista istorică română* 4 (1934) σσ. 175-214. Ἐπανεκδόθηκε στὸν τόμο *Civilizație românească și civilizație balcanică*, Ἐκδόσεις Eminescu, Βουκουρέστι (1983), σ. 433.

³ *Ἱστορία τῆς πάλαις Δακίας τὰ νῦν Τρανσυλαβανίας, Βλαχίας καὶ Μολδαβίας*, τόμ. Α' - Γ', Βιέννη (1818-1819). Στὴ ρουμανικὴ γλώσσα τὸ ἔργο μεταφράστηκε ἀπὸ τὸν George Sion μὲ τὸν τίτλο: *Istoria generală a Daciei, sau a Transilvaniei, Țerei Muntenesci și a Moldovei*, Βουκουρέστι (1859-1860), σὲ τρεῖς τόμους. Σὲ μία παραπομπὴ στὴν σελίδα XXVI τοῦ βιβλίου *Bazul teoretic și practic al muzicii bisericești sau Gramatica melodică* (Βάση τῆς θεωρίας καὶ τῆς πράξης τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἢ Γραμματικὴ τῆς μελωδίας), ποὺ δημοσιεύθηκε στὸ Βουκουρέστι τὸ 1845, ὁ Anton Pann, μαθητὴς τοῦ Διονυσίου Φωτεινοῦ, μᾶς ἐνημερώνει γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς τετάρτου τόμου τῆς Ἱστορίας τῆς πάλαις Δακίας... σὲ χειρόγραφο (ἀνέκδοτο) "ὁ ὁποῖος ἔμεινε στοὺς ἐγγονοὺς του, Ἡλία καὶ Εὐθύμιο Φωτεινό".

μουσικῆς παράδοσης, μαθητῆς τῶν διάσημων μουσικῶν Ἰακώβου Πρωτοψάλτη († 1800) καὶ Πέτρου Βυζαντίου τοῦ Φυγᾶ († 1808)⁴ καί, μετὰ τὴν ἐγκατάστασή του στὸ Βουκουρέστι, διδάσκαλος τοῦ Anton Pann,⁵ ἀλλὰ καὶ ἄλλων, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους καὶ τοῦ ἐπισκόπου Chesarie Buzău (1826 - 1846).

---

⁴ "Ὁ ἴδιος μαρτυρεῖ - γράφει ὁ Anton Pann - ὅτι διετέλεσε μαθητῆς τῶν διδασκάλων Ἰακώβου Πρωτοψάλτου καὶ Πέτρου Βυζαντίου, ὧν ὑπῆρξε μιμητής". Βλ. A. Pann, *Bazul teoretic...*, σ. XXVI. Πιθανῶς γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ - ἰσχυρίζεται ὁ Ἑμμ. Γιαννόπουλος - ὁ Πέτρος Βυζάντιος ἐπέλεξε [...] νὰ μεταβεῖ στὸ Ἰάσσιο [...]. Βλ. Ἑμμ. Γιαννόπουλου, "Ἡ εὐξείνος καὶ εὐκαρπὸς διάδοση καὶ καλλιέργεια τῆς ψαλτικῆς, στίς περὶ τὸν Εὐξείνο Πόντο περιοχές". Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ βιβλίον *Καθηγητικὴ Διακονία, Τιμητικὸς τόμος γιὰ τὸν Καθηγητὴ Κωνσταντῖνο Δ. Φράγκο, Θεσσαλονικὴ* (2003), σ. 302, ὑπ. 48. Ἐπανεκδόθηκε στὸ βιβλίον *Ἡ Ψαλτικὴ Τέχνη. Λόγος καὶ μέλος στὴ λατρεία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας*, University Studio Press, Θεσσαλονικὴ (2004), σ. 132, ὑπ. 56. Γιὰ τὴ διδασκαλία τοῦ Πέτρου Βυζαντίου στὴν πρωτεύουσα τῆς Μολδαβίας, Ἰάσσιο, ἓνας μαθητῆς τοῦ ἰδίου σημείωσε στίς ἀρχές τοῦ ΙΘ' αἰῶνα στὸ χειρόγραφο 766 τῆς Βιβλιοθήκης Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, Βουκουρέστι (Biblioteca Academiei Române – București – BARB) τὰ ἐξῆς: *Ἀρχὴ σὺν Θεῷ ἁγίῳ τῆς ἐξηγήσεως τῶν μαθημάτων ὅπου μέλῳ νὰ μάθῳ ἀπὸ τὴν σήμερον ἀπὸ τὸν Κύρ Πέτρον Πρωτοψάλτου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας τοῦ Βυζαντίου, 1805, 24 Νοεμβρίου* (ἔλλ. χρ. 766 BARB, φ. 65r). Στὴ συνέχεια (φ. 86v) ὁ μαθητῆς γράφει: *Ἐξήγησις δινῶν θέσεων τῆς παπαδικῆς κατὰ τὴν παράδοση τοῦ διδασκάλου Γιακουμάκη Πρωτοψάλτου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας*.

⁵ Μέχρις ἐδῶ ὠμίλησα διὰ τοὺς συγγραφεῖς τῆς μουσικῆς, τοὺς ὁποίους μόνον ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν γνωρίζω, τῶρα δ' ἔρχεται ἡ σειρὰ ἐκείνων, τοὺς ὁποίους ἔζησα, πρὸ πάντων δὲ τοῦ καλοῦ μου διδασκάλου σεργάριη Διονυσίου Φωτεινοῦ, ὁ ὁποῖος ἦλθεν ἐκ Παλαιῶν Πατρῶν τῆς Πελοποννήσου καὶ ἐγκατεστάθη εἰς τὸ Βουκουρέστιον, ἔνθα ἔγραψε τὴν "Ἱστορίαν τῆς Βλαχίας" εἰς τρεῖς τόμους, διεσκεύασε τὸν "Ερωτόκριτον" καὶ ἔγραψε καὶ ἄλλους πρωτοτύπους στίχους, ἔργα, τὰ ὁποῖα, δεικνύουν ὅτι οὗτος ὑπῆρξε καλὸς ἱστορικός, ποιητῆς καὶ ρήτορ..., στὸ: Anton Pann, *Bazul teoretic...* σ. XXVI, παρὰ Οἰκονομίδου Δημητρίου Β., "Διονυσίου Φωτεινοῦ βίος καὶ ἔργον", *Μνημοσύνη* ΙΑ' (1988 - 1990), σ. 95. Βλ. καὶ ὁ C. Buescu, *Scieri și adnotări despre muzica românească veche*, Βουκουρέστι (1985), τόμ. Ι, σ. 118. Ὁ Nicolae Iorga στὸ: *Revista Istorică* 6 (1920) σσ. 267 - 268 ἰσχυρίζεται ὅτι τὸ *Bazul teoretic...* ἵναί ἓνα πολὺ σπάνιον βιβλίον. Στὴν πραγματικότητα ὅμως ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουν ἀκόμα πολλὰ ἀντίτυπα τοῦ βιβλίου αὐτοῦ.

Ὁ Ρουμάνος λόγιος Nicolae Iorga ἰσχυρίζεται ὅτι ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ σκοπιὰ Ἡ ἱστορία τῆς πάλαις Δακίας τὰ νῦν Τρανσυλβανίας, Βλαχίας καὶ Μολδαβίας παραμένει τὸ πιὸ σημαντικὸ [...] ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ ἔργα ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἱστορία τῶν Ρουμάνων,⁶ ἐνῶ ἀπὸ τὴν πνευματικὴ σκοπιὰ, σὲ σχέση μετὰ τὴ Βλαχία, ὁ Φωτεινὸς ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους καὶ πιὸ δεμένους μετὰ τὴν ρουμανικὴ μας ζωὴ Ἕλληνες λογίους καὶ συγγραφεῖς ποὺ ἔζησαν στὴ χώρα μας.⁷

---

⁶ Εἶναι ἓνα ἔργο γραμμένον μετὰ ὑπομονὴ καὶ μαεστρίαν, βασισμένον σὲ πολλὰς πηγὰς τῆς ὁποῖας ἀντιμετώπισε κριτικὰ, γιὰ νὰ μᾶς προσφέρουν μίαν πλούσια καὶ πραγματικὴ ἱστορίαν. Πιὸ πολὺ ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Engel ἡ ἱστορία τοῦ Φωτεινοῦ ἦταν ἡ βασικὴ πηγὴ γιὰ αὐτοὺς οἱ ὅποιοι ἀσχολήθηκαν μετὰ τὴν ἱστορίαν μᾶς (ροῦμ.), βλέπε Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea* (1688 - 1821), 1901 (1). Ὁ ἱστορικὸς Cléobule Tsourkas ἐπιβεβαιώνει τὴν συμβολὴν τοῦ ἔργου τοῦ Φωτεινοῦ στὴν ἱστορίαν τῆς Ρουμανίας καὶ τὴν θεωρεῖ μίαν εὐρείαν καὶ μεθοδικὴν σύνθεσιν, καλὰ τεκμηριωμένην γιὰ τὴν ἐποχὴν του. Βλ. Cléobule Tsourkas, „Les historiographes Grecs de l' époque Phanariote”, στὸ: SYMPOSIUM. *L' époque Phanariote*, 21 – 25 octobre 1970, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki (1974), σ. 449 καὶ ἐπὶ. Ὁ συγγραφέας κάνει μίαν ἱστορικὴν ἀνάλυσιν ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῆς πάλαις Δακίας ... (σσ. 457 - 462) καὶ τονίζει *la chaleur avec laquelle [l' auteur] embrasse la cause du peuple roumain et plaide pour son origine latine, pour sa continuité et pour son unité dans les trois grandes provinces* (σ. 450).

⁷ Nicolae Iorga, *Contribuțiuni la istoria literaturii române la începutul secolului al XIX-lea*, An. Ac. Rom., Seria II, τόμ. XXIX, M. Secției Istorice, Βουκουρέστι, (1906), σ. 3.

Εικόνα 1
ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΦΩΤΕΙΝΟΣ
(1777 - 1821)

Όπως αναφέρει ο ίδιος, ο Διονύσιος Φωτεινός⁸ γεννήθηκε τὸ 1777⁹ στὴν Παλαιὰ Πάτρα τῆς Ἀχαΐας τῆς Πελοποννήσου.¹⁰ Ο

---

⁸ Για τὸ ἱστορικό, ποιητικό, μεταφραστικό, ζωγραφικὸ ἔργο του καὶ γιὰ τὶς πολιτικὲς καὶ διοικητικὲς του θέσεις (βατάφος τοῦ Διβανίου,

ισπράβνικος - νομάρχης, μεγάλος σερδάρης) βλ. τὴ βασικὴ ρουμανικὴ βιβλιογραφία: Victor Papacostea, „Viețile sultanilor. Scriere inedită a lui Dionisie Fotino”, στὸ: *Revista Istorică Română* 4 (1934) σσ. 175 - 214, ἐπανεκδόθηκε στὸ: *Civilizație românească și civilizație balcanică. Studiu istoric*. Ἐκδόθηκε ἀπὸ τὴν Cornelia Papacostea - Danielopolu μὲ εἰσαγωγικὴ μελέτη ἀπὸ τὸν N. Tanașoca, ἐκδοτικὸς οἶκος Eminescu, Βουκουρέστι, (1983), σσ. 434 - 462; Idem, „Ilie Fotino, contribuțiuni biografice, precizări asupra operei istorice”, στὸ: *Revista Istorică Română*, τόμ. IX (1939), Βουκουρέστι (1940), σσ. 3 - 40, ἐπανεκδόθηκε στὸ *Civilizație românească...*, σσ. 477 - 498; Idem, „Date nouă despre viața și opera lui Dionisie Fotino” στὸ: *Balcania* 7 (1944), σσ. 311 - 331, ἐπανεκδόθηκε στὸ *Civilizație românească...*, σσ. 463 - 476). Μία σημαντικὴ μελέτη ἔχει γράψει ὁ Daniel Suceavă, „Unele precizări asupra operei muzicale a lui Dionisie Fotino (1777 - 1821)” (ἀνέκδοτο, εὐγενικὰ παραχωρήθηκε ἀπὸ τὸν συγγραφέα). Ἀπὸ αὐτὴ τὴ στιγμή οἱ μελετῆς τοῦ V. Papacostea ἀναφέρονται στὸ βιβλίο *Civilizație românească...* Ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία βλέπε: N. Γ. Σβορώνου, "Ὁ Διονύσιος Φωτεινὸς καὶ τὸ ἱστορικὸν ἔργον αὐτοῦ", στὸ: *Ἑλληνικά* 10 (1937 - 1938), σσ. 133 - 178; Δημητρίου Β. Οἰκονομίδου "Ἀπὸ τὰς ἑλληνο - ρουμανικὰς ἐκκλησιαστικὰς σχέσεις", στὸ: *ΕΕΒΣ ΚΓ'* (1953), σσ. 450 - 471 καὶ κυρίως, τοῦ αὐτοῦ, "Διονυσίου Φωτεινοῦ βίος καὶ ἔργον", στὸ: *Μνημοσύνη ΙΑ'* (1988 - 1990), σσ. 83 - 173.

⁹ Διαβάζοντας στὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Ἡλίου Φωτεινοῦ, ἐγγονοῦ τοῦ Διονυσίου, ὅπου ὁ μουσικὸς αὐτὸς ... ἀποβίωσας δὲ 52 ἐτῶν τὴ ἡλικία τὸ 1821 ἔτος τὴν 10 τοῦ Ὀκτωβρίου ἡμέρα δευτέρα... (Ἡλίας Φωτεινός, *Σημειωματάριον/ τῆς ἐμῆς καταγωγῆς,/ καὶ σταδίου τῆς ζωῆς/ πρὸς γνῶσιν τῶν μετὰ χρόνων/ ἡμετέρων ἀπογόνων*), ὁ Victor Papacostea συμπεραίνει ὅτι ὁ Διονύσιος ἔχει γεννηθεῖ στὰ 1769 („Viețile sultanilor...", σ. 437 καὶ "Ilie Fotino...", σ. 483). Στὴν τελευταία μελέτη ἀφιερωμένη στὸν Διονύσιο ("Date nouă...", σ. 465) ὁ V. Papacostea προτείνει τὸ ἔτος 1777, ὅπως ἀναφέρει ὁ ἴδιος ὁ Διονύσιος στὴ σ. 324 τοῦ *Livre de musique*, γραμμένο τὸ 1809. Ὁ Διονύσιος ἀναφέρει ὅτι ἔγραψε τὸ χειρόγραφο αὐτὸ τῷ λβ' ἔτος τῆς ἐμῆς ἡλικίας. Ἄς σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι *Τὸ Σημειωματάριον...* τοῦ Ἡλίου Φωτεινοῦ εἶναι οἰκογενειακὰ ἀπομνημονεύματα, τὰ ὁποῖα βρισκόταν μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα βιβλία καὶ τοὺς κώδικες τοῦ Διονυσίου, ὅπως: *Ἡ γενικὴ ἐπιτομὴ ὁθωμανικῆς ἱστορίας*, ἀπὸ Ὀθμάνου τοῦ πρώτου μέχρι τοῦ νῦν βασιλεύοντος Σουλτάν Μαχμούδ, μὲ πολλὰ ἀνέκδοτα, καὶ μὲ ὅλες τὶς φιγούρες τῶν βασιλέων νατουρῆλ ἀπὸ τὸν Χατζή..., καὶ τὸ *Livre de musique* (Δοξαστικάριον, Τριώδιον, Πεντηκοστάριο, Ἀναστασιμάριο νέον καὶ Τὰ ἑνδεκα ἰδιόμελα ἑωθινά), καὶ τὰ δύο τοῦ Διονυσίου Φωτεινοῦ - στὴν ἀρχὴ τοῦ XX αἰῶνα στὴν κατοχὴ τοῦ ἱατροῦ Ἡλίου Φωτεινοῦ, ἐγγονοῦ τοῦ Ἡλίου Φωτεινοῦ. Οὐσιαστικά, εἶναι μία σύντομη ἱστορία, ἡ ὁποία ἀρχίζει

πατέρας του, Αθανάσιος Φωτεινός,¹¹ πού καταγόταν από τὰ Νεζερά τῆς Πελοποννήσου, ἦταν πιθανὸν ἕνας ἀπὸ πολλοὺς μοραῖτες οἱ ὁποῖοι σπούδασαν στὸ τότε γνωστὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πάδοβα τῆς Ἰταλίας.¹² Ὑπῆρξε προσωπικὸς γιατρὸς τοῦ

ἀπὸ τὸν Αἰθανάσιο Φωτεινὸ, πατέρα τοῦ Διονυσίου, καὶ φτάνει μέχρι τὸ 1848. Ο V. Papacostea παρουσίασε καὶ μετέφρασε στὰ ρουμανικὰ τὸ *Σημειωματάριον...* αὐτὸ στὴ μελέτη τοῦ "Ilie Fotino...". Συμπερασματικὰ μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι ὁ Διονύσιος Φωτεινὸς γενήθηκε στὰ 1777 καὶ πέθανε ὄχι 52 ἀλλὰ 44 χρόνων, ὅταν βρισκόταν στὸ ἀπὸγειό της δημιουργίας του.

¹⁰ Ἐλάχιστος ὁμογενὴς Διονύσιος Φωτεινός, ὁ ἐκ Παλαιῶν Πατρῶν τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Ἀχαΐας, ὑπογράφεται ὁ ἴδιος στὸν πρόλογο τοῦ ἔργου τοῦ *Νέος Ἐρωτόκριτος*, τόμ. Α', ἐν Βιέννῃ (1818), σ. η'. Πρβλ. καὶ I. Bianu – N. Hodos – D. Simionescu, *Bibliografia Românească Veche*, τόμ. III, Βουκουρέστι (1912 – 1936), σ. 261.

¹¹ Ὁ Αἰθανάσιος Φωτεινὸς εἶχε ἀδελφὸ τὸν μητροπολίτη Δέρκων Γρηγόριο Φωτεινὸ καὶ ἕνα ἀκόμη υἱό, πιθανῶς μικρότερον ἀπὸ τὸν Διονύσιο, οἱ ὁποῖοι ἀπαγχονίστηκαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους μαζί μὲ τὸν Πατριάρχη Γρηγόριο τὸν Ε'. Ἀς σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι ὁ μητροπολίτης Δέρκων Γρηγόριος Φωτεινὸς ζοῦσε ἤδη τὸν Μάρτιον τοῦ 1821, διότι ὑπογράφει τὸ συνοδικὸ γράμμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου Ε', τὸ ὁποῖο ἐστρέφετο κατὰ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Ἡλία Φωτεινοῦ, *Οἱ ἄθλοι τῆς ἐν Βλαχία ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως κατὰ τὸ 1821 ἔτος, ἐν Λειψία τῆς Σακσονίας [=Βραῖλα]* (1846), σσ. 199 - 200; Δημητρίου Β. Οἰκονομίδου "Διονυσίου Φωτεινοῦ...", σ. 85; V. Papacostea, „Date nouă...", σ. 467 καὶ τοῦ ἰδίου „Ilie Fotino...", σ. 479 καὶ ὑπ. 12.

¹² V. Papacostea, *Ilie Fotino*, σ. 479. Ἀργότερα, στὴν ἐποχὴ τοῦ δευτέρου Φαναρίου, ὁ ρόλος τῶν γιατρῶν πού χρησιμοποιοῦσε ὁ Σουλτάνος ἀναβαθμίζεται... Γιὰ παράδειγμα ὁ Σουλτᾶν Μαχμουδ ὁ β' θὰ στείλει μὲ χρήματα τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους πολλοὺς γιὰ νὰ σπουδάσουν ἰατρικὴ σὲ εὐρωπαϊκὲς πόλεις (Παρίσι, Λονδίνο, Βιέννη). Βλ. Gerd Frank, *Die Herrscher der Osmanen. Aufstieg und Untergang eines Weltreiches*, Düsseldorf 1980, σ. 256. Κάποιοι, ὅπως ὁ Στέφανος Καραθεωδόρου ὁ ὁποῖος σπούδασε ἰατρικὴ στὴ Πίζα, κατεῖχαν ὑψηλὲς θέσεις στὰ ἀνάκτορα (*Iftihar Nişani, Mecidiye Nişani*). Βλ. Κώνστ. Σβολόπουλος, *Κωνσταντινούπολη (1856 – 1908). Ἡ ἀκμὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ*, Ἀθήνα (1994), σ. 61. Μαρία Γεωργιάδου, *op. cit.*, κεφάλαιο *Ärzte im Dienste der Sultane*, σσ. 191 - 193.

σουλτάνου Αβδούλ Χαμίτ¹³ (1778 - 1779) στην Κωνσταντινούπολη μέχρι τὸν θάνατό του (τὴν ἀνοιξη τοῦ 1789), καλὸς γνώστης τῆς τουρκικῆς γλώσσας,¹⁴ ἄριστος κωδικογράφος¹⁵ (εἰκόνα 2α, β) καὶ ταυτόχρονα Δομέστικος τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας.¹⁶ Ἀπὸ τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Ἡλίας Φωτεινοῦ, ἐγγονοῦ τοῦ Διονυσίου, συνάγεται ὅτι ὁ Ἀθανάσιος ἦταν δημοφιλὴς στὶς χριστιανικὲς συνοικίες τῆς Κωνσταντινούπολης, ἐπονομαζόμενος ἀπὸ τοὺς ὁμοεθνεῖς του *Καρδάσης, καὶ Ψαλτάκης, καὶ Πολιτάκης*, διότι εἶχε διατρίψει χρόνους ἱκανοὺς εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἦτο εἰδήμων τῆς Ὁθωμανικῆς διαλέκτου, καὶ ἐπρόφερε συνεχῶς τὸ

---

¹³ *Ἡ μητὴρ μου, ὀνομαζομένη Πασχαλίτσα* [πρόκειται περὶ τῆς ἀδελφῆς του Διονυσίου Φωτεινοῦ] ὁμοίως εἶχε πατέρα τὸν Ἀθανάσιον Φωτεινὸν ἀπὸ Νεζερά τῆς Πελοποννήσου, ἐπίσημον ἱατρὸν τὸν Σουλτᾶν Χαμίτη ....., στὸ: Ἡλίας Φωτεινοῦ, *Σημειωματᾶριον*, σ. 3, παρὰ V. Papacostea, „*Viețile sultanilor...*”, σ. 437, ὕπ. 32.

¹⁴ *Εἶχε διατρίψει χρόνους ἱκανοὺς εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἦτο εἰδήμων τῆς τῆς ὁθωμανικῆς διαλέκτου...*, Ἡλίας Φωτεινοῦ, *Σημειωματᾶριον*, παρὰ V. Papacostea, „*Ilie Fotino...*”, σ. 479.

¹⁵ Ὁ Ἀθανάσιος Φωτεινὸς ἀντέγραψε ἐφτὰ χειρόγραφα: *Δοξαστᾶριον* τοῦ Πέτρου Λαμπαδαρίου [I. Μονῆς τοῦ Stavropoleos, Βουκουρέστι, ἑλλ. χρ. Φ. 48m, (ἔτ. 1775)], *Ἀνθολογία* [I. Μονῆς Χιλανδαρίου, Ἀγ. Ὁρους, ἄρ. 61 (ἔτ. 1784)], *Ἀναστασιματᾶριον* [I. Μονῆς Βατοπαιδίου, Ἀγ. Ὁρους, ἄρ. 1256, (ἔτ. 1784)], *Δοξαστᾶριον* τοῦ Πέτρου Λαμπαδαρίου [I. Σκήτη τῶν Ἀγίων Πατέρων τῆς Χίου], *Εἰρμολόγιο* Πέτρου Λαμπαδαρίου [I. Μονῆς Ἀγ. Παντελεήμονος, Ἀγ. Ὁρους, ἄρ. 979, (ἔτ. 1785)], *Ἀνθολογία* [ΕΒΕ (ΜΠΤ), ἄρ. 756 (ἔτ. 1785)], *Εἰρμολόγιο* Πέτρου Λαμπαδαρίου [I. Μονῆς Ἀγ. Παύλου, Ἀγ. Ὁρους, ἄρ. 34 (ἔτ. 1786)]. Γιά τὸ *Δοξαστᾶριον* τοῦ Πέτρου Λαμπαδαρίου [I. Σκήτη τῶν Ἀγίων Πατέρων τῆς Χίου], βλ. Μ. Στρομπάκη, “Ἐκτο αὐτόγραφόν του Ἀθανασίου Δομεστίκου” στὰ ΠΡΑΚΤΙΚΑ τοῦ Β' Διευνοῦς Μουσικολογικοῦ καὶ Ψαλτικοῦ Συνεδρίου, Ἀθήνα (2006), σ. 503 - 511.

¹⁶ Ὁ Ἀθανάσιος Φωτεινὸς ὑπῆρξε Β' Δομέστικος τῆς ΜΧΕ τὸ χρονικὸ διάστημα μεταξὺ Σεπτεμβρίου τοῦ 1784 καὶ 1ης Δεκεμβρίου τοῦ 1785, βλ. Christos Patrinelis, „*Protopsaltae, Lampadarii, and Domestikoi of the Great Church during the post – Byzantine Period (1453 - 1821)*”, στὸ: *Studies in Eastern Chant*, τόμ. III (1973), σ. 167.

καρδάσι καὶ τῆς Μουσικῆς ἐπιστήμης, ψάλλων πάντοτε εἰς τὴν ἐκκλησίαν.¹⁷

Ἐνῶ μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Σουλτάνου (τὴν ἀνοιξη τοῦ 1789) ὁ Ἀθανάσιος¹⁸ μὲ τὴν οἰκογένειά του ἐγκαθίσταται στὴν Πελοπόννησο,¹⁹ ὅπου εἶχε ἀρκετὰ κτήματα,²⁰ ὁ δωδεκάχρονος Διονύσιος θὰ ἐπιστρέψει στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νὰ συνεχίσει τὶς σπουδές.²¹ Δὲν γνωρίζουμε τὸ σχολεῖο στὸ ὁποῖο σπούδασε. Ὁ Victor Papacostea ὑποθέτει ὅτι αὐτὸς σπούδασε στὴν Πατριαρχικὴ Σχολή.²²

---

¹⁷ Ἡλία Φωτεινοῦ, *Σημειωματάριον...*... Βλ. καὶ Δημητρίου Β. Οἰκονομίδου "Διονυσίου Φωτεινοῦ βίος καὶ ἔργον", *Μνημοσύνη* ΙΑ' (1988 - 1990), σ. 86, καὶ V. Papacostea, „Ilie Fotino...", σ. 479 καὶ τοῦ αὐτοῦ, „Viețile sultanilor...", σ. 437, ὕπ. 33.

¹⁸ Δυστυχῶς, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν σπουδῶν τοῦ γιοῦ του, ὁ ἱατρὸς Φωτεινὸς - ὁ ὁποῖος ἔζη βίον εὐδαιμονέστατον μακριὰ ἀπὸ τὶς ἀνησυχίες τῆς Πόλης (Ἡλία Φωτεινοῦ, *Σημειωματάριον...*, σ. 28, παρὰ Δ. Οἰκονομίδου, "Διονυσίου Φωτεινοῦ...", σ. 86, ὕπ. 18) - αὐτοπυροβολῆτε ὅταν πῆγε γιὰ κυνήγι καὶ πεθαίνει: Μιὰ τῶν ἡμερῶν, ἀπελθὼν εἰς τὸ κινιγίον, ἔθεσε τὸ τουφέκιον ὑπὸ τὸν πόδα τοῦ ἐξαπλωμένος κατὰ γῆς, διὰ νὰ λάβῃ εἰς σκοπὸν τὸ θηρευόμενον, ἤνοιξε τὸ ὄπλον καὶ ἐσύντριψε τὸν πόδα του, ἔνεκα τοῦ ὁποῖου ἐπροξενήθη καὶ ὁ θάνατός του, Ἡλία Φωτεινοῦ, *Σημειωματάριον...*, σ. 5, παρὰ V. Papacostea, „Ilie Fotino...", σ. 495.

¹⁹ Μετὰ τὴν πτώσιν ὅμως τοῦ ρηθέντος Σουλτάνου, ἐπανελθὼν εἰς τὴν πατρίδα τοῦ τὴν Πελοπόννησον, ἔζη βίον εὐδαιμονέστατον, Ἡλία Φωτεινοῦ, *Σημειωματάριον...*, παρὰ V. Papacostea, „Ilie Fotino...", σ. 480.

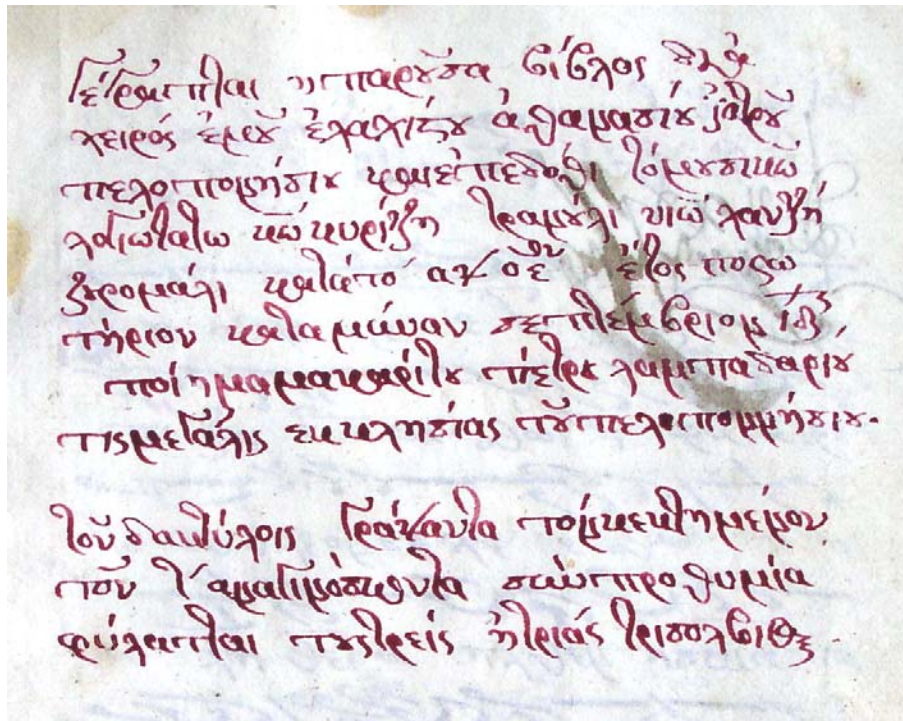
²⁰ Οἱ ἰδιοκτησίες ἀνήκαν στὴν σύζυγο τοῦ Ἀθανασίου Διαμάντα, ἡ ὁποία καταγόταν ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τῶν Καλαμαγαδαρταίων, Ἡλία Φωτεινοῦ, *Σημειωματάριον...*, σ. 5, παρὰ V. Papacostea, „Viețile sultanilor...", σ. 437, ὕπ. 34, καὶ τοῦ αὐτοῦ, „Ilie Fotino...", σ. 480.

²¹ Ἡλία Φωτεινοῦ, *op. cit.*, σ. 5. Βλ. καὶ V. Papacostea, „Viețile sultanilor...", σ. 437, ὕπ. 36.: διότι ὁ νῖδς τῆς Διονύσιος, ὁ θεῖος μου, εἶχεν ἀναχωρήσει διὰ Κωνσταντινούπολιν ἵνα σπουδάσῃ...

²² V. Papacostea, „Viețile sultanilor...", σ. 437.

Εικόνα 2β

Έλλ. χρ. F48m, έτος 1775, Μονή Stavropoleos, Βουκουρέστι
Αυτόγραφο Αθανασίου Φωτεινού

Δέν γνωρίζουμε ακριβώς τή χρονολογία κατά τήν όποία ό Διονύσιος Φωτεινός έφυγε από τήν Πατριαρχική Σχολή ή από τήν Πελοπόννησο για νά έγκατασταθεϊ στήν Ούγγροβλαχία. Από τίς πολλές αντιφατικές πληροφορίες²³ ή πιό αληθοφανής εϊναι αυτή

²³ Ο Κων. Ι. Δυοβουνιώτου ισχυρίζεται ότι ό Διονύσιος Φωτεινός έρχεται στη Βλαχία στα 1786 ("Μιχαήλ Φωτεινός", Θεολογία, τόμ. Α', [1923], σσ. 317 - 328, σύμ.). Ο Nicolae Iorga λέγει: Κατά τόν πόλεμον του 1787, εύρίσκετο πλησίον του πλουσίον τούτου γέροντος εύπατρίδου (Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea, τόμ. ΙΙ, Βουκουρέστι [1901], σ. 105). Ο Nicolae Iorga, όπως σωστά παρατηρεϊ ό V. Papacostea, πλανάται, διότι ό Διονύσιος Φωτεινός βρισκόταν στήν Κωνσταντινούπολη κατά τό 1787 (V. Papacostea, „Viețile sultanilor...", σ. 438). Ο C. Diaconovici (Enciclopedia Română, τόμ. ΙΙ, σ. 453) και ό I. Adamescu προτείνουν τό έτος 1804. Ο Ν. Γ. Σβορώνος (ένθ. άν. σ. 139), ο V. Papacostea („Ilie Fotino...", σ. 480, ύπ. 17) και ο Οικονομίδης Δημήτριος Β. ("Διονύσιος Φωτεινός...", σ. 92),

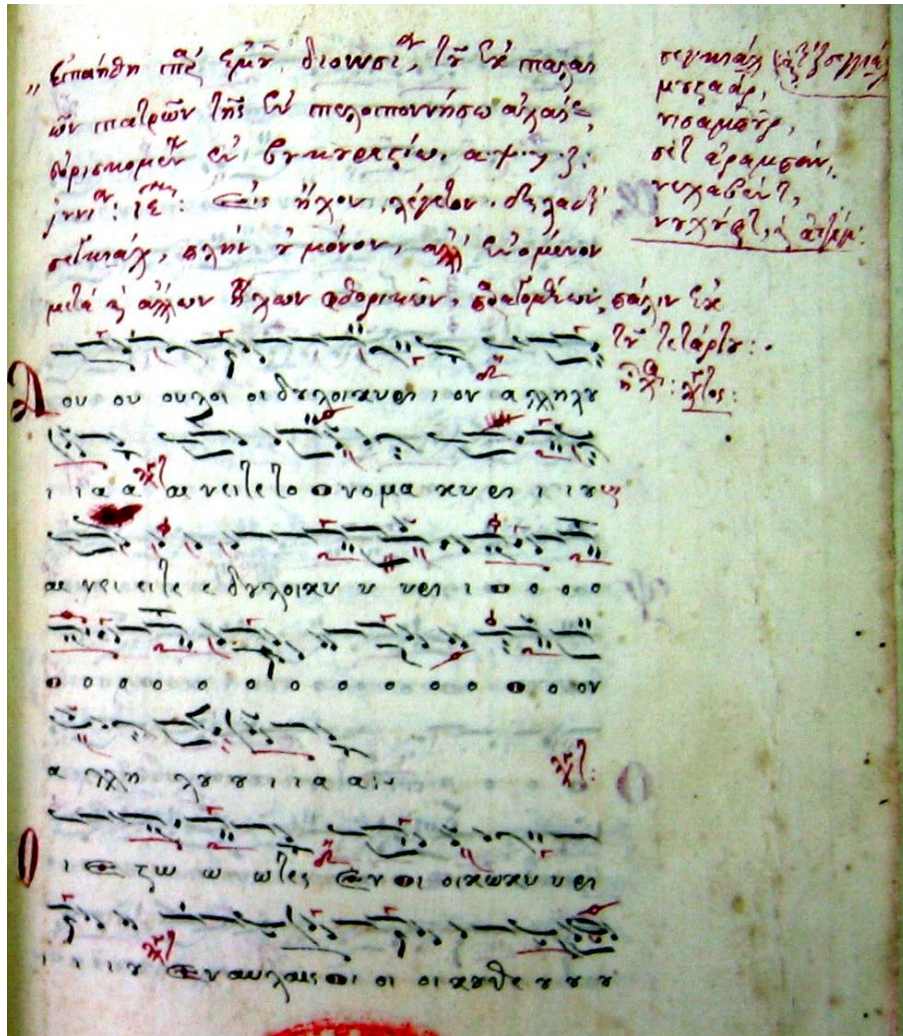
τοῦ ψαλτικοῦ χειρόγραφου 778 (545) BARB (εἰκόνα 3), αὐτογράφου τοῦ Διονυσίου: Ἐποιεθεὶ παρ' ἐμοῦ Διονυσίου τοῦ ἐκ Παλαιῶν Πατρῶν τοῦ Πελοποννησίου Ἀχαΐας εὕρισκομένου ἐν Βουκουρεστίῳ 1797, Ἰουνίου 15. Εἰς ἧχον λέγετος δηλαδὲ σεγκιάχ..., Δοῦλοι Κύριον, πληροφορία ἢ ὁποία μᾶς φανερώνει ὅτι ὁ Διονύσιος ἔρχεται στὴ Βλαχιά κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1796 - ἀρχὲς τοῦ 1797.²⁴

ξεκινώντας ἀπὸ τὴν διαβεβαίωση τοῦ Διονυσίου Φωτεινοῦ, ἡ ὁποία βρίσκεται στὴ *Ἱστορία...* τοῦ, τόμ. Α', σ. 10 (*Εἰς τὴν περίπου τῶν δεκαοκτῶ ἐνιαυτῶν ἤδη διατριβὴν μου ἐν ταύτῃ τῇ ἐπαρχίᾳ*), συμπεραίνουν ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ ἔτος 1799. Ὅπως ἀναφέρθηκε παραπάνω καὶ ἔχοντας ὑπόψιν μου τὸ αὐτόγραφο χειρόγραφο 778 (545) BARB πιστεύω ὅτι ὁ Διονύσιος Φωτεινὸς ἦρθε στὴ Βλαχιά πρὸς τὸ τέλος τοῦ 1796 μὲ ἀρχὲς τοῦ 1797.

²⁴ Φαίνεται ὅτι ἡ χρονολογία αὕτη εἶναι σωστὴ ἐπειδὴ, μετὰ τὸν ἐρχομὸ τοῦ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ Διονύσιος Φωτεινὸς συνεχίζει τὶς σπουδὲς του στὴν Αὐθεντικὴ Ἀκαδημία τοῦ Βουκουρεστίου ὡς μαθητὴς τοῦ Λάμπρου Φωτιάδου κατὰ τὸ ἔτος 1797. Βλ. Ariadna Camariano – Cioran, *Academiile domnești din București și Iași* [*Αἱ "Αὐθεντικαὶ" Ἀκαδημίαι τοῦ Βουκουρεστίου καὶ τοῦ Ἰασίου*]), Institutul de studii sud – est europene "Biblioteca istorică", XXXVII, Editura Academiei R.S.R., Βουκουρέστι (1971). Ἐπίσης, σύμφωνα μὲ ἀναγραφὰς τῶν ὀνομάτων τῶν μαθητῶν τῶν "Αὐθεντικῶν" Ἀκαδημιῶν (στὸ *Academiile domnești...*, σ. 215), ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Διονυσίου, ἦταν καὶ ὁ πατέρας τοῦ Ἀθανασίου (μάλιστα νωρίτερα) καὶ ἴσως ὁ ἀδελφὸς του Ἀντώνιος. Βλ. καὶ Ἑμμ. Γιαννόπουλος, "Ἡ εὐξείνος...", σσ. 131-132, ὑπ. 55. Ὁ Ἀντώνιος ἦταν ἰατρὸς τῶν Φαναριοτῶν πριγκίπων στὸ Ἰάσσι καὶ ταυτόχρονα μαθητὴς τοῦ Νικηφόρου Καντουνιάρη στὴ μουσικὴ σχολὴ τῆς Μονῆς Golia στὴ πρωτεύουσα τῆς Μολδαβίας στίς ἀρχὲς τοῦ 18 αἰ. Γιὰ χάριν του καὶ τοῦ Μανουὴλ Ἐφεσίου ὁ ἴδιος διδάσκαλος γράφει μάθημα *Ἀναστάσεως Ἡμέρα: Μάθημα ἀναστάσημον ποιηθὲν παρὰ Νικηφόρου Ἀρχιδιακόνου Ἀντιοχιάς τοῦ Καντουνιάρη κατ' αἵτησίν του τὰ ἐξο[μολογι]ωτάτου ἄρχοντος κυρίου ἱατροῦ Ἀντωνίου Φωτεινοῦ καὶ ἄρχοντος καμινάρη κυρίου Μανολάκη τοῦ Ἐφεσίου ἐν Ἰασίῳ 1820, Γκόλια* (Ἑλλ. χρ. 17476, Ἀνθολογία, 1820 ἔτος, Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Βουκουρεστίου). Ἐπίσης καὶ ὁ Γρηγόριος Λαμπαδαρίος: *Τὸ ἀκολουθῶς ἐμελοποιηθῇ παρ' ἐμοῦ Γρηγορίου Λαμπαδαρίου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, δι αἰτήσεως τοῦ ἐν ἱατροῖς ἀριστου καὶ ἡμέτερου φίλου καὶ ἀδελφοῦ, κυρίου κυρίου Ἀντωνίου Φωτεινοῦ, ψάλλεται δὲ κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ Ὁρθρου τοῦ ἁγίου καὶ Μεγάλου Σαββάτου. Ἀθωνική*, στὸ Βατοπεδεῖο 1298 (1818 ἔτος), f. 1r, apud Χατζηγιακουμή, Μ., *Χειρόγραφα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς (1453-1820)*.

Εικόνα 3

Ἑλλ. χρ. 778 (1797 ἔτος), Αὐτόγραφο Διονυσίου Φωτεινοῦ
Βιβλιοθήκη τῆς Ρουμανικῆς Ακαδημίας Βουκουρεστίου

Συμβολή στὴν ἔρευνα τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, Ἀθήνα (1980), σ. 102. Ξέρουμε ἐπίσης ὅτι στὰ 1807 ὁ Ἀντώνιος Φωτεινὸς βρισκόταν στὸ Βουκουρέστι ὡς σεργάτης, στὸ: *Cronicul protosinghelului Naum Râmnicéanu de la 1768 – 1810*, Constantin Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, ἐκδοτικὸς οἶκος Cronicar, Βουκουρέστι², σσ. 271 - 272. Βλ. καὶ Μ. Χατζηγιακουμή, *op. cit.*, σ. 120.

Μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου ὁ Διονύσιος Φωτεινὸς ἀποδείχθηκε ἐξαιρετικὸς ἱστοριογράφος, σπουδαῖος ζωγράφος καὶ ποιητής, ἀλλὰ καὶ ταλαντοῦχος μουσικός, ὁ ὁποῖος δίδαξε στοὺς νέους θεολόγους καὶ ψάλτες στὴ Μονὴ Căldărușani (1797 - 1809)²⁵ καὶ ὕστερα στὸ Βουκουρέστι (1809 - 1816),²⁶ ἔχοντας ὡς μαθητὲς δυὸ ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες προσωπικότητες τῆς ρουμανικῆς ψαλτικῆς τέχνης: τὸν Anton Pann καὶ τὸν ἐπίσκοπο Chesarie Buzău.

Ὁ Διονύσιος Φωτεινὸς πεθαίνει στὶς 10 Ὀκτωβρίου 1821 καὶ ἐνταφιάζεται μὲ πομπή καὶ συμμετοχὴ πλήθους κόσμου στὴν ἐκκλησία τῶν Ἁγίων Πάντων στὸ Βουκουρέστι.²⁷

1. Τὸ μουσικὸ ἔργο

Τὸ ἱστορικὸ καὶ τὸ λογοτεχνικὸ ἔργο τοῦ Διονυσίου Φωτεινοῦ εἶδε τὸ φῶς τῆς ἐκδόσεως ἀκόμη ζώντας αὐτός,²⁸ ἐνῶ τὸ

---

²⁵ Γιὰ τὸ ἔτος 1809 ὁ N. M. Popescu στὴ μελέτη του γιὰ τὸν Macarie Ἱερομόναχο γράφει: Ὁ Διονύσιος Φωτεινὸς δίδει μαθήματα εἰς τὸ Βουκουρέστιον περὶ τὸ 1809 (σ. 12) καὶ Ὁ Διονύσιος Φωτεινὸς δίδει μαθήματα περὶ τὸ 1809 καὶ παύει, ὅταν ἔρχεται ὁ Ἐφέσιος (σ. 67) στὸ: *Vieața și activitatea dascălului de cântări Macarie Ieromonahul*, Βουκουρέστι (1908).

²⁶ Γιὰ τὸ Ἀναστασιμάριο τοῦ Φωτεινοῦ ὁ Pann λέει: Τὸ ἔργον συνεθέσεν ὁ σερδάρης Διονύσιος Φωτεινὸς κατὰ τὸ παλαιὸν σύστημα περὶ 1809, ὁ δὲ συγγραφεὺς αὐτοῦ ἠγαπήθη ὑπὸ τῶν εὐγενῶν τῆς πατρίδος μας (Βλαχιάς) καὶ ἐδίδαξε τοὺς νέους αὐτῆς μέχρι τοῦ 1816 (ρ.μ.), Anton Pann, *Noul Anastasimatar*, Βουκουρέστι (1845), πρόλογος, παρὰ Δ. Οἰκονομίδου, "Διονύσιος Φωτεινός...", σ. 94.

²⁷ Ἡλία Φωτεινοῦ, *op. cit.*, σ. 8. Ὁ τάφος του σήμερον δὲν ὑπάρχει, διότι τὸ ἐν τῇ αὐλῇ τῆς ἐκκλησίας ταύτης νεκροταφεῖον κατεστράφη πρὸ πολλῶν ἐτῶν μὲ τὴν ἀνέγερσιν ἐπ' αὐτοῦ πλείστων νέων κτισμάτων.

²⁸ Νέος Ἑρωτοκρίτος, παρὰ Δ. Φωτεινοῦ, τόμος I - II, ἐν Βιέννῃ (1818). Βλ. καὶ Börje Knös, *L' Histoire de la littérature néo - grecque. La période jusqu' en 1821*, Stockholm, Göteborg, Uppsala [Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Graeca Upsaliensia, 1] [1962], σσ. 572 - 573, 613. Ἀκόμα ὁ συγγραφεὺς αὐτὸς θεωρεῖ τὴν Ἱστορίαν... τοῦ Διονυσίου „une source de premier ordre” (σ. 572). „Il a composé des pièces de circonstance, des satires et des comédies et il était un habile versificateur. Plus connue est son oeuvre intitulée *Nouvel*

μουσικό του έργο, πού ήταν έξισου σημαντικό, έμεινε επί τὸ πλεῖστον στὰ χειρόγραφα. Τὸ έργο αὐτὸ εκείνη τὴν ἐποχὴ εἶχε μεγαλύτερη κυκλοφορία. Ἀπαντᾶται ἐπίσης σὲ χειρόγραφα τῶν βιβλιοθηκῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἢ τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλους ρουμανικοὺς καὶ ἑλληνικοὺς κώδικες στὴ Ρουμάνια,

---

Erotokritos (Vienne 1818), paraphrase de l' *Erotokritos crétois* dans la langue et dans les vers de l' époque" (σ. 613). Βλ. C. Th. Dimaras, *Histoire de la littérature néo – hellénique*, Institut Français d' Athènes (1965), μετάφ. στὰ ρουμανικὰ ὁ Mihai Vasiliu, Βουκουρέστι (1968), σσ. 116 - 121 (περὶ τὸ Ἐρωτοκρίτος), σ. 236 καὶ ἐπόμε. Ὁ Anton Pann μετέφρασε τὸ έργο τοῦ Φωτεινοῦ στὸ 1837, σὲ "πέντε τόμους" (D. Dem Teodorescu, *Viéața și activitatea lui Antonu Pann*, Μέρος I, Βουκουρέστι [1893], σ. 43. Τοῦ ἰδίου, *Operele lui Antonu Pann*, σσ. 9 - 12). Βλ. καὶ N. Cartoian, *Poema cretană „Erotocrit” în literatura românească și izvorul ei necunoscut*, AARMSL, s. III, 7 (1935) κ.τ.λ. Στὸ BARB ὑπάρχουν 7 χειρόγραφα πού περιέχουν τὸ ποίημα αὐτό. Σ' ἓνα κώδικα ἀπὸ τὰ χειρόγραφα αὐτὰ ὑπάρχουν μικρογραφίες ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Πετράκη Λογοθέτη (ἔλλ. χρ. 3514, 1787 ἔτος. Βλ. G. Strempel, *Copiști de manuscrise românești până la 1800*, τόμ. I, Βουκουρέστι [1959], σ. 132). Τὸ ποιητικὸ έργο τοῦ Διονυσίου Φωτεινοῦ βρίσκεται στὴν ἐκδοση τοῦ Λεάνδρου Βρανούση ἐν Βασικῇ Βιβλιοθήκῃ, τόμ. II, Ἀθήνα (1956). Στὴν Πατριαρχικὴ Σχολὴ τῆς Κωνσταντινούπολης – στὸ δεύτερο ἡμῖς τοῦ ΙΗ' αἰῶνα - βρίσκονται καὶ ἄλλα *poetae minores*, μεταξὺ αὐτῶν: ὁ Ἰάκωβος Πρωτοψάλτης (*Ἰακουμάκης Λαμπαδάριος*), ὁ διδάσκαλος τοῦ Διονυσίου (*Ariadna Camariano, op. cit.*, σ. 6). Βλ. καὶ Μανόλη Χατζηγιακουμή, *Μουσικὰ χειρόγραφα Τουρκοκρατίας (1453 - 1832)*, τόμος πρῶτος, Ἀθήνα (1975), σσ. 368 - 377; Christos Patrinelis, *op. cit.*, σσ. 162, 166; Γρ. Θ. Στάθη, "Ἰάκωβος Πρωτοψάλτης ὁ Βυζάντιος (†1800)", στὸ: *Πρόγραμμα Μεγάλου Μουσικῆς Ἀθηνῶν 1996 - 1997. Κύκλος Ἑλληνικῆς Μουσικῆς. Οἱ ἦχοι τ' οὐρανοῦ. Ἀγιορεῖτες μελουργοὶ "παλαιοὶ τε καὶ νέοι". Μελουργοὶ τοῦ 18ου αἰῶνα. Πέτρος Λαμπαδάριος ὁ Πελοποννήσιος - Ἰάκωβος Πρωτοψάλτης ὁ Βυζάντιος*, Ἀθήνα (1996), σσ. 36 - 45; τοῦ ἰδίου, "Ἰάκωβος Πρωτοψάλτης ὁ Βυζάντιος († 23 Ἀπριλίου 1800)", στὸ: *ΕΕΘΣ ΠΑ* τόμ. 32, *Τιμητικὸν ἀφιέρομα εἰς Εὐάγγελον Θεοδώρου*, Ἀθήνα (1997), σσ. 317 - 334; Α. Ἀλυγιζάκη, "Μορφολογικὲς παρατηρήσεις στὸ έργο τῶν μελουργῶν Πέτρου Λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου καὶ Ἰακώβου Πρωτοψάλτου [ΙΗ' αἰ.]" στὸ: *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς 71* (1988), σσ. 299 - 305. Βλ. ἐπίσης τὶς ἐξῆς ἀνθολογίες: Γ. Πρωτόπαπα - Μπουμπουλίδου, *Κείμενα Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, Ἀθήνα - Ἰωάννηνα (1973), σσ. 35 - 37, Λίνος Πολίτης, *Ποιητικὴ ἀνθολογία*. IV: *Οἱ Φαναριῶτες καὶ ἡ Ἀθηναϊκὴ Σχολή*, Ἀθήνα (1976).

κυρίως στη Βιβλιοθήκη της Ρουμανικής Ακαδημίας στο Βουκουρέστι.

Η έρευνα τῶν αὐτόγραφων μουσικῶν χειρόγραφων τούτων ἢ τῶν χειρόγραφων ποὺ περιέχουν μαθήματα τοῦ Φωτεινοῦ στὴν παλαιὰ καὶ νέα γραφή, στὴν ἑλληνικὴ ἢ ρουμανικὴ γλῶσσα, μᾶς δείχνει ὅτι ὁ Φωτεινὸς ἔγραψε μαθήματα γιὰ ὅλους τοὺς τύπους βυζαντινῶν ἀκολουθιῶν, τὰ ὁποῖα συνέθεσε κατὰ τὸ πολὺ γνωστὸ νέον ὕφος τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας.²⁹ Ἐπίσης τοῦ ἦταν γνωστὴ καὶ ἡ ἐξηγητικὴ τέχνη τῶν μουσικῶν μαθημάτων.

2.1. Συνθετικὸ

Μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου τὸ μουσικὸ ἔργο τοῦ Φωτεινοῦ κυκλοφόρησε σὲ δυὸ γλῶσσες: ἑλληνικὴ καὶ ρουμανικὴ, στὴν παλαιὰ γραφή (στὰ ἑλληνικὰ) καί, κυρίως, στὴν νέα γραφή (στὰ ἑλληνικὰ καὶ ρουμανικά). Μὲ λίγες ἐξαιρέσεις σχεδὸν ὅλα τὰ ἑλληνικὰ μαθήματά του ἔμειναν σὲ χειρόγραφο, κυκλοφορῶντας μὲ μεγάλη ἐπιτυχία κυρίως στὴν Οὐγγροβλαχία.³⁰

Γιὰ τὴν **Ἀκολουθία τοῦ Ἑσπερινοῦ**, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ μαθήματα τοῦ Ἀναστασιματαρίου,³¹ ὁ Φωτεινὸς ἄφησε τέσσερες συνθέσεις: *Ἀνοιξαντάρια σύντομα* σὲ ἦχο πλ. δ',³² *Σὲ προκατηλεῖλε χορὸς τῶν προφητῶν* - θεοτόκιον βαρὺς, *Ὡς θρόνος πυρίμορφος τὸν κτίστην...* σὲ ἦχο πλ. α' καὶ *Χρυσὸ πλοκοτᾶτε πύργε* - ἦχος πλ. δ'.

---

²⁹ Ὁ πρῶτος ποὺ μιλᾷ γιὰ τὸ μουσικὸ ἔργο τοῦ Φωτεινοῦ εἶναι ὁ μαθητὴς τοῦ Anton Pann στὴν εἰσαγωγὴ τῆς Βάσης... τοῦ: τὰ μουσικὰ βιβλία ποὺ συνέθεσε ... εἶναι: τὸ Ἀναστασιματᾶριο, τὸ Δοξαστᾶριο, ἡ Ἀνθολογία, τὸ Χερουβικὸ - Κοινωνικᾶριο, Καλοφωνικὸν καὶ ἀλλὰ τῶν ὁποίων ἐνῶδιᾳ μίasma χαίρεται καὶ ὁ ρουμάνος ὅταν τὰ βλέπει στὴν ἴδια του γλῶσσα (A. Pann, *Bazul teoretic...*, σ. XXVII).

³⁰ Τὸ πιὸ σημαντικὸ μέρος τοῦ ρεπερτορίου τοῦ Φωτεινοῦ μπῆκε στὰ ρουμανικὰ διὰ χειρὸς τοῦ μαθητῆ του Anton Pann ἀλλὰ καὶ τοῦ μητροπολίτη Μολδαβίας Iosif Naniescu, τοῦ ἀρχιερέα τοῦ Buzău Chesarie καὶ ἄλλων.

³¹ Γιὰ τίς συνθέσεις τοῦ Ἀναστασιματαρίου θὰ γίνῃ λόγος παρακάτω στὸ εἰδικὸ κεφάλαιο.

³² Πλήρες ἢ σειρὰ μέχρι τοῦ *Ὡς ἐμεγαλύνθη* - οἱ πρῶτοι στίχοι μετὰ τοῦ κρατήματος πάντες καὶ οἱ δεύτεροι στίχοι ὅμοιοι πρὸς τοὺς πρῶτους.

Για την **Ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου**³³ ὁ Διονύσιος ἔγραψε πολλὰ μαθήματα: *Εὐλογητάρια* σὲ ἤχο πλ. α' (πά - κέ), *πολυέλεο* *Ἐπὶ τῶν ποταμῶν...* - ἤχος πλ. δ', *τρεις πολυέλεους Δοῦλοι Κύριον*: ἤχος δ' (λέγετος) ἢ β' (λέγετος),³⁴ ἤχος πλ. α' καὶ ἤχος πλ. δ'.

Ἐγραψε ἐπίσης ἓνα *Πασαπνοάριον* - ἤχος α' (πά), τὸ *Παντάνασσα παννυμῆτε* - ἤχος α', ἓνα *Δοξαστικὸ ὁκτώηχον* - γιὰ τὴν 15ῃ Αὐγούστου.

Οἱ δοξολογίες εἶναι ἄλλη κατηγορία μαθημάτων, ἡ ὁποία κατέχει μεγάλη συχνότητα στὴ χειρογραφικὴ παραδῶση. Ἡ ἐπιτυχία τους ὀφείλεται πιθανῶς στὸ γεγονὸς ὅτι οἱ δοξολογίες αὐτὲς ἀκολουθοῦν τοὺς ἀνατολικοὺς "δρόμους" τῶν μακαμιῶν. Διαιροῦνται σὲ δυὸ κατηγορίες: ἡ πρώτη ἀποτελεῖ πλήρη σειρὰ κατ' ἤχον δοξολογιῶν (*Δοξολογίες μικρές*), ἐνῶ ἡ δευτέρη εἶναι μία σειρὰ τριῶν δοξολογιῶν (*Δοξολογίες μεγάλες*) ἤχος γ' (μακάμ ἀτζέμ ἀσιῶν), ἤχος πλ. α', ἤχος πλ. δ' (μακάμ σουζινάκ). Ὁ Διονύσιος Φωτεινὸς ἔγραψε καὶ τὸ ἀσματικὸν Τρισάγιον κάποιων δοξολογιῶν: *Ἰωάννου Πρωτοψάλτου*, σὲ ἤχο α', *Πέτρου Βυζαντίου* τοῦ *Φυγᾶ*, σὲ ἤχο α', *Πέτρου Πελοποννησίου*, ἤχος δ', *ἀνώνυμου*, σὲ ἀτζέμ κιουρδί, καὶ ἤχο πλ. α', *Δανιήλ Πρωτοψάλτου*, ἤχος βαρύς, τὸ μὲν *τόνισμα κύρ Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου* τὸ δὲ μέλος *κύρ Ζαχαρίου Χανεντέ, μπεστενιγκιάρ*, βαρύς, τὸ ἀσματικὸν *κύρ Διονυσίου Πελοποννησίου, μπεστενιγκιάρ* (ἔλλ. χρ. 33 [422] BARB, φ. 260v).

Ἄλλη ἀκολουθία γιὰ τὴν ὁποία ὁ Φωτεινὸς ἔγραψε ἓνα σημαντικὸ ἀριθμὸ συνθέσεων εἶναι ἡ **Θεία Λειτουργία**. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ *Δύναμις*, *Ἅγιος ὁ Θεός*, *Κράτημα ἐρριρεμ* (ἤχος β'), *Δόξα*, *Ἰκετοῦμεν οἱ δούλοι σου* (λέγετος) καὶ τὸ τροπάριον τῶν μακαρισμῶν - *Δόξα...*, *Τὸν Πατέρα προσκυνήσωμεν...*, *Κράτημα* τὲ τὲ σὲ ἤχο πλ. α', *Καὶ νῦν...*, *Τὴν Μητέρα σου προσάγει σοί...*, ἤχος πλ. α', ὁ Διονύσιος ἔχει τὰ ἐξῆς μαθήματα:

³³ Ἐδῶ δὲν παρουσίασα τὰ μαθήματα τοῦ Ἀναστασιματαρίου.

³⁴ Γιὰ τοὺς ἐξῆς στίχους ὁ Φωτεινὸς λέει: *Ἐντεῦθεν φθορίζει καὶ γίνεος καθαρόν μουστααρί* (ἔλλ. χρ. 778 [545], ἐτ. 1797, BARB, φ. 126r - *Καὶ τὸν Ὄγ...*), *Ἐδὸ συγένη ἀπὸ τοῦ μουσταάρ καὶ πίπτει εἰς τὸ σεγκιάχ, λέγετος* (φ. 127r - *Τὰ εἶδωλα...*). Στὴν ἀρχὴ τοῦ πολυέλεου ὁ Φωτεινὸς προσθέτει τὰ ὀνόματα κάποιων ἤχων σὲ μακάμια: *σεγκνάχ, μουσταάρ, νισαμπούρ, σὶτ ἀραμπάν, νυχαβέντ, νουχούφτ ἀτζέμ, τζεμμά* (φ. 134r).

- ένα Ἄξιον ἐστὶν - ἦχος πλ. β', ένα Σὲ τὴν ὑπερνοῦν... - ἦχος πλ. α', τρία Ἐπὶ σοὶ χαίρει: ἦχος α' τετράφωνος ἐκ τοῦ κέ, ἦχος δ' (λέγετος) καὶ σὲ ἦχο πλ. δ',
- πλήρη σειρὰ (ὀκτῶ) χερουβικῶν κατ' ἦχον,
- πλήρη σειρὰ (ὀκτῶ) κατ' ἦχον κοινωνικὰ τῆς Κυριακῆς (Αἰνεῖτε τῶν Κύριων) πάνω σὲ μακάμια,
- κοινωνικὰ καθημερινὰ καὶ ἐόρτια - Σὲ τὴν ὑπερνοῦν..., ἦχος πλ. α', Εὐλόγησον τὸν στέφανον τοῦ ἐνιαυτοῦ - ἦχος α', Ποτήριον - βαρὺς, Σῶμα Χριστοῦ - ἦχος πλ. α', Ἐξηγέρθη - ἦχος α' τετράφωνος, Ἀγαλλιάσθε - ἦχος πλ. δ', Ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς - ἦχος δ', Εἰς μνημόσυνον - βαρὺς, Ἐν τῷ φωτὶ τῆς δόξης - ἦχος πλ. α', Ἠγίασε τὸ σκῆνωμα αὐτοῦ ὁ ὕψιστος, ἀλληλούια - ἦχος δ' - λέγετος, Τὸ πνεῦμα σου - ἦχος πλ. α', Μακάριοι οὓς ἐξελέξω - ἦχος α', Ψυχὴ μου, ψυχὴ μου - κοινωνικό, ἦχος β', Λύτρωσιν ἀπέστειλεν - ἦχος α' τετράφ.

Γιὰ τὴ περίοδο **Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς - Μεγάλης Ἑβδομάδας** ὁ Διονύσιος Φωτεινὸς ἔγραψε τρία μαθήματα: ένα δοξαστικὸ τοῦ Πάσχα, Ἀναστάσεως ἡμέρα, ἦχος πλ. α', *Nῦν αἱ Δυνάμεις* χερουβικὸ Προηγιασμένης - ἦχος α', καὶ ένα *Ψυχὴ μου, ψυχὴ μου* - κοντάκιον τοῦ Μεγάλου Κανόνα σὲ ἦχο πλ. β' πά.

2.2. Ἐξηγητικὸ

Ἀπὸ τὴ χειρογραφικὴ παράδοση καὶ τὶς σημειώσεις τοῦ Nicolae M. Popescu συνάγεται ὅτι ὁ Διονύσιος Φωτεινὸς δὲν ἤξερε τὴ νέα μέθοδο γραφῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς.³⁵ Ὁ ἐρχομὸς τοῦ Πέτρου Μανουὴλ Ἐφεσίου στὸ Βουκουρέστι (κατὰ τὸ 1816 ἔτος),³⁶ καὶ στὴ συνέχεια ἡ ἐπιτυχία αὐτοῦ στὸ Σχολεῖο ψαλτικῆς τέχνης στὴν πρωτεύουσα τῆς Οὐγγροβλαχίας, φαίνεται νὰ ἔχουν περιορίσει τὴ μουσικὴ δημιουργία τοῦ Φωτεινοῦ. Τὰ χειρόγραφα δείχνουν ὅτι ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ ἔτος 1814 καὶ μέχρι τὸ θάνατό του (τὸ ἔτος 1821) οἱ μουσικὲς ἀπασχολήσεις τοῦ Φωτεινοῦ ἔχουν

³⁵ N. M. Popescu εἶναι ὁ μόνος ποὺ νομίζει ὅτι ὁ Φωτεινὸς ἐγνώριζε τὴν νέα μέθοδο γραφῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς (Idem, *Viața și activitatea...*, σ. 67).

³⁶ Pann, A., *Bazul teoretic...*, σ. XXXII.

μειωθεί, ή προσοχή αὐτοῦ ὄντας συγκεντρώνεται πάνω σέ ἱστορικὲς μελέτες.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ *Ω παννμνήτε μήτερ...* ἐνὸς ἀνώνυμου σὲ ἤχο πλ. δ',³⁷ ὁ Διονυσίος Φωτεινὸς ἐξήγησε ἐπιπλέον 15 εἰρμούς καλοφωνικούς, οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν σὲ συνθέτες τοῦ ΙΖ' αἰώνα: κυρίως στὸν Πέτρο Μπερεκέτη, ἀλλὰ καὶ στὸν Παναγιώτη Χαλάτζογλου καὶ τὸ Μπαλάσιο Ἱερέα.

1.3. Θεωρητικὸ

Ὁ ἴδιος ὁ Α. Pann στὸ βιβλίο του *Βάσις...* ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Διονύσιος Φωτεινὸς εἶναι ὁ συγγραφέας μιᾶς *Πρακτικῆς καὶ Θεωρητικῆς διδασκαλίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*.³⁸ Τὸ ἔργο αὐτό, γραμμένο κυρίως γιὰ τὸ ταμβουῖρο καὶ κεμάν...³⁹ καὶ δυστυχῶς δὲ σῶθηκε, πιθανῶν παρουσίαζε ἓνα μέρος τῆς διδακτικῆς του ἐμπειρίας στὶς σχολὲς βυζαντινῆς μουσικῆς στὴ Μονὴ Căldărușani καὶ Βουκουρέστι.

2. Τὸ *Livre de musique*. Τὸ περιεχόμενο τοῦ χειρόγραφου

Τὸ βασικότερο μουσικὸ ἔργο τοῦ Φωτεινοῦ εἶναι τὸ *Livre de musique*,⁴⁰ ἓνα ὠραῖο χειρόγραφο τὸ ὁποῖο βρίσκεται σήμερα στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Ρουμανικοῦ Πατριαρχείου στὸ Βουκουρέστι (ἔλλ. χρ. 185 - Μ. 198, 1809 ἔτος). Ἀποκαλύφθηκε πάνω ἀπὸ 60 χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸν Victor Papacostea.⁴¹ Ὁ τόμος βρισκόταν στὸ ἀρχεῖο τοῦ ἱατροῦ Ἠλία Φωτεινοῦ, δισέγγονο τοῦ διάσημου συγγραφέα τῆς *Ἱστορίας τῆς πάλαις Δακίας...* Στὸν πρόλογο τοῦ *Ἀναστασιματαρίου* (στὴ ρουμανικὴ γλώσσα) ὁ Α. Pann ἰσχυριζόταν ὅτι τὸ *Ἀναστασιμάρειο* στὰ ἑλληνικὰ - τὸ ὁποῖο βρίσκεται μαζὶ μὲ ἄλλα μαθήματα στὸ *Livre de musique* - κάηκε....⁴² Εὐτυχῶς ὅμως τὸ

---

³⁷ Τὸ μάθημα ἔχει στὴν ἀρχὴ ἓνα κράτημα τὸ τὸ τό.

³⁸ Pann, A., *Bazul teoretic...*, σ. XXVII.

³⁹ *Ibid.*, σ. XXVII.

⁴⁰ Ἡ σημείωση αὐτὴ βρίσκεται ἐπὶ τῇ ράχη τοῦ βιβλίου, ἐκεῖ πού ἔπρεπε νὰ εἶναι ὁ τίτλος του.

⁴¹ V. Papacostea, „Date nouă...”.

⁴² A. Pann. *NOUL ANASTASIMATAR Tradus și compus după sistema cea veche a Serdarului Dionisie Fotino și Dedicat Prea Sfințitului și de Dumnezeu alesului*

χειρόγραφο σώθηκε και σήμερα βρίσκεται - όπως έχω αναφερθεί παραπάνω - στην Βιβλιοθήκη του Ρουμανικού Πατριαρχείου στο Βουκουρέστι.

Ο τόμος περιέχει 491 σελίδες. Από αυτές 54 κενές (I - X, 325 - 343 και 464 - 491). Η βιβλιοδεσία, πολύ κομψή, είναι από λεπτό κόκκινο δέρμα με πλούσια στολισμένη παρυφή με χρυσό. Στο κέντρο της παρυφής φαίνονται τα κεφαλαία *D. N.* και verso το *F.* Η γραφή δείχνει την ίδια άριστη τέχνη καλλιγραφίας, χαρακτηριστική για τα χειρόγραφα του Φωτεινού.⁴³ Οί τίτλοι και τα αρχικά κάθε κεφαλαίου είναι ωραία στολισμένα με άνθη από κόκκινο μελάνι και με χρυσό αντιφέγγισμα.

Το πρώτο έργο που βρίσκεται στο *Livre de musique* είναι το Δοξαστικάριον Νέον (εικόνα 4). Αυτό περιέχει έναν πρόλογο (σσ. XI - XIII) αφιερωμένο στο φίλο και προστάτη του Constantin Filipescu, αρχηγό του έθνικού κόμματος:

ΤΩ ΠΑΝΕΥΓΕΝΕΣΤΑΤΩ ΤΕ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΑΝΕΣΤΑΤΩ ΑΡΧΟΝΤΟΣ
ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΕΣΤΙΑΡΙΟΥ ΚΥΡΙΩ ΜΟΙ ΚΥΡΙΩ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
ΦΙΛΙΠΠΕΣΚΟΥ. Εὐμενέστατε μοι εὐεργέτα! Αφιερώνοντας τόδε
τὸ παρ' ἐμοῦ φιλοπονηθὲν μουσικὸν βιβλίον τῶν δοξαστικῶν ὅλου
τοῦ ἐνιαυτοῦ εἰς τὸ πανευγενέστατον αὐτῆς ὄνομα ἔκρινα περιττὸν
νὰ ἐντανθῶ (sic) με λόγους εἰς τὸ χαριτόβρυτον ὑποκείμενόν της.
Ἐπειδὴ οὔτε διόπτρον, οὔτε γνῶμονος ἢ κανόνος, οὔτε κλίμακος
γεωμετρικῆς ἢ γωνίας μηχανικῆς ἢ διαβητῶν ἀναλογίας ἢ ὅσα
ἄλλα τῆς ὑψηλῆς μαθήσεως ὄργανα δεῖται τίς εἰς διάγνωσιν καὶ
κατάληψιν τῶν πολυειδῶν χαρίτων της. Τίς γὰρ ποτὲ μὴ
ἀναίσθητων μὲν τὴν φύσιν, τυφλώττων δὲ τὴν ψυχὴν, μήτε
διεφθαρμένους κατὰ τοῦ νοὸς τὸ κριτήριον, οὐκ ἂν ὁμολογήσει τὴν
ἐμπεφυκυῖαν τοῦ τρόπου της ἐπιείκειαν, τῆς γνώμης της τὴν
συμπάθειαν, τὴν πρὸς τοὺς ἐνδεῖς συντρομὴν, τὸ πρὸς ἅπαντας
εὐπροσήγορον, τὸ πρὸς τὴν πατρίδα ὑπέρμαχον καὶ πρὸ πάντων
τὴν ἐνθερμον αὐτῆς θεοσέβειαν. Ἀλλ' ἐπὶ τούτοις καὶ ἡ
μετριοφροσύνη τῆς ὑμετέρας πανευγενεστάτης μοι κορυφῆς, ἣτις
ἔχει διὰ πανηγυριστὰς τὰς πράξεις καὶ οὐ τοὺς λόγους, ἡ

Episcop D. D. FILOTEI BUZĂUL de A. Pann, București 1854, în tipografia lui Anton Pann (324 σσ.), σ. 1.

⁴³ Ο V. Papacostea νομίζει ότι ολόκληρο χειρόγραφο δεν είναι γραμμένο από τον Φωτεινό, κυρίως τα μουσικά κείμενα. V. Papacostea, „Date nouă...”, σ. 464, ὕπ. 6.

βραχύτης τῆς ἐπιστολῆς καὶ ἡ ἐμὴ ἀδυναμία, ἐμφράττοντά μου τὸ στόμα εἰς σιωπὴν, μὲ περιστέλλουν εἰς μίαν μόνην ταπεινὴν ἱκεσίαν. Καὶ δέομαι τῆς ὑμετέρας εὐμενεστάτης μοι διαθέσεως, ἵνα δεχθῇ ὡς μέγα τί τὴν ἀφιέρωσιν τοῦ μικροῦ τούτου δείγματός της πρὸς αὐτὴν ἀπαραμίλου εὐγνωμοσύνης μου? μικρὸν μὲν γὰρ ὡς πρὸς τὴν αὐτὴν καλοκαγαθίαν καὶ τὰ εἰς τὸν δοῦλον της ἐναποτεταμιευμένα εὐεργετήματα, μέγιστον δὲ ὡς πρὸς τὴν ἐμὴν ἀδυναμίαν.

Οὐκ ἀλόγως δὲ ἐποίησα τὴν ἐκλογὴν ταύτην, ὅτι καὶ κατὰ προτροπὴν της ὑπὲρ ἅπαντας φιλομούσου αὐτῆς πανευγένειας συνέθεσα τούτου καὶ κατὰ θεωρῶν ὅτι εἰς ἄκρον ἐφήδεται ταῖς ποικιλοφθόγοις στροφαῖς τοῦ μέλους ἐπὶ τὴν τῶν λέξεων ἔννοιαν καὶ τέλος κατὰ χρέος μοι ἀπαραίτητον, διὰ τὴν ἀπειρίαν τῶν τοσούτων καὶ τηλικούτων εὐεργεσιῶν καὶ ἄπειρον εὐνοίας ὁποῦ καθ' ἐκάστην ἀπὸ μόνην ἔμφυτον αὐτῆς ἀγαθὴν διάθεσιν ἐπὶ τὸν δοῦλον της ἀφθόνως ἐκχέει. Ἐστω τοίνυν ὡς σημεῖον μνήμης ἀθανάτου. Ἐγὼ δὲ πληροφορῶντας τὸ εἰλικρινὲς καὶ βαθύτατον σέβας τῆς ἐμῆς καρδίας, δουλικῶς ὑποσημειοῦμαι.

Τῆς Ὑμετέρας περιφανοῦς πανευγένειας ἐλάχιστος δοῦλος.

Διονύσιος Φ[ωτεινός] Β[ατάχος]

Ὁ πρόλογος αὐτὸς ἔχει σὲ συνέχεια ἓνα ἀξιόλογο διάλογο ἀνάμεσα στὸ συγγραφέα καὶ τὸ βιβλίο του, μέσα στὸ ὁποῖο αὐτὸς ἐκφράζει τίς ἰδέες καὶ τὰ αἰσθήματα ἑνὸς λόγιου ἱκανοῦ γιὰ τὴν αὐταπάρνηση καὶ τὸ ἄριστο διανοούμενο πάθος. Ἐπίσης ἡ ἐξομολόγηση τῶν μεγάλων προσπαθειῶν τῶν ὁποίων ἔκανε γιὰ νὰ τελειώνει μὲ ἐπιτυχία τὸ ἔργο αὐτό.⁴⁴ (σ. XIV):

Ὁ ποιητὴς πρὸς τὴν Βίβλον.

Βίβλε ποθητή! αὐτὸς μὲν ὡς μόχθοις, νοός μου τὲ
τύρβῃ ὅση ἐτόνισά σε καὶ σώματος μεγίστοις
ιδρῶσιν σ' εἰς κάλλος ἔγραψα θνήσκω, ἐξ ὧν πὲρ
στοιχείων συντέθειμαι λελυμένος, σὺ δ' ἐπίμεινον
καὶ ὡς ἀηδῶν ποικιλόφθογος μελῶδει
ἱεροῖς ἐν ναοῖς τὰ Θεοῦ ἡμῶν μεγαλεῖα.
Ἀλλ' ὦ φίλη Βίβλε! ὅρα ἔλθης ἐπὶ χεῖρας
ἀνδρῶν ἀμαθῶν κακοφώνων καὶ ψεξόντων σε
βασκάνων. Αἰεὶ δὲ πρόστρεχε, ἔμμενε κόλποις
φιλοῦντων σε νοῶν ἢ δ' εὐμαθῶν καλοφώνω.

---

⁴⁴ V. Papacostea, „Date nouă...”, σ. 464.

Ἡ γὰρ πού οὗτοι τὸ τ' ἔντεχνον ὀρώντες ἐναργῶς
Τηρήσουσι πολλοῦ ὥς ἄξιον ἔρμαιον ἀεὶ.

Ἡ Βίβλος πρὸς τὸν ποιητήν.
Χεῖρα μὲν σὴν λίθος τίς κρύψει; κόνις σώματός σου τὲ
τῇ γῇ συγκερνᾶται. Ἐγὼ δὲ ἐνώπιον κτίστου
ὑψίστου τε Θεοῦ τοὺς σοὺς φθόγγους διὰ παντὸς
ἄσω ᾧπερ πᾶσαι δυνάμεις ἔμφοβοι πάνυ
τῶν οὐρανῶν, ψυχαί τε δικαίων παρέζονται,
οὐ τε παναγνὸν μητρὸς πρεσβείαις ἢ δὲ συμπάντων
τῶν ἁγίων, τὸν νοῦν τῆς ψυχῆς τῆς αὐλοῦ σου
εἰσαεῖ μαθέξει τέρψεως πλείστης, ὃ γένοιτο.

Εικόνα 4

ΔΟΞΑΣΤΙΚΑΡΙΟΝ ΝΕΟΝ

Ἑλλ. Χρ. 185 - Μ. 198 (1809 ἔτος)

Βιβλιοθήκη τοῦ Ρουμανικοῦ Πατριαρχείου, Βουκουρέστι

Ἡ πρώτη σελίδα τοῦ Νέου Δοξαστικαρίου ἀρχίζει μὲ μία ἐπικεφαλίδα στὴν ὁποία βρίσκεται ἐγχρωμη μικρογραφία μὲ χρυσοῦ ἀντιφέγγισμα, ἡ ὁποία ἀπεικονίζει τὴν Κωνσταντινούπολη, τὴ Γαλλάτα καὶ τὸ Φανάρι.⁴⁵ Σὲ συνέχεια ἔχει ἕναν τίτλο:

ΔΟΞΑΣΤΙΚΑΡΙΟΝ ΝΕΟΝ, περιέχων ἅπαντα τὰ τῶν ἑορτῶν τοῦ ἑνιαυτοῦ δοξαστικά. Συντεθὲν καθ' ὕψος ἐννοηματικόν, εὐρυθμον

⁴⁵ Ἡ μικρογραφία αὐτὴ ἀποτελεῖ δεῖγμα τῆς - γνωστῆς πρὸς τὴν ζωγραφικὴν - ροπῆς τοῦ Διονυσίου Φωτεινοῦ.

καὶ φθορικόν. Παρ' ἐμοῦ Διονυσίου Βατάχου, τοῦ ἐκ Παλαιῶν Πατρῶν τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Ἀχαΐας, πρὸς χάριν τοῦ πανευγενεστάτου τε καὶ περιφανεστάτου Ἀρχοντος Μεγάλου Βεστιάριου Κυρίου Κυρίου Κωνσταντίνου Φιλιππέσκου, τοῦ εὐμενεστάτου μοι καὶ εὐεργετικωτάτου. Ἐν Βουκουρεστίῳ τῆς Οὐγγροβλαχίας τῷ αὐθ'. Μην: Σεπτέμβριος εἰς τὴν α'-ῆν τοῦ Ἀγίου Συμεῶν τοῦ στυλίου.

Στὴ σελίδα 220 τελειώνει τὸ Νέον Δοξαστικάριον καὶ στὴ σελίδα 221 ἀρχίζει τὸ Τριώδιον, τὸ ὁποῖο κρατάει ἕως τὴ σελίδα 293. Στὴ συνέχεια ἔχουμε τὸ Πεντηκοστάριον (σσ. 294 - 329), τὸ ὁποῖο κλείνει μὲ τὶς λέξεις - Τέλος τῷ δὲ Θεῷ δόξα. Στὴν ἐπόμενη σελίδα (σ. 324), στὸ κέντρο, ὁ Φωτεινὸς ἀναφέρει τὴν ἡλικία στὴν ὁποία ἔγραψε τὸ χειρόγραφο: Τῷ λβ' ἔτος τῆς ἐμῆς ἡλικίας. Ἀκολουθοῦν: τὸ περιεχόμενο (φ. 325 - 328) καὶ ἄλλες 15 κενές σελίδες.

Στὴ σελίδα 343 ἀρχίζει τὸ Νέον Ἀναστασιμάριον (εἰκόνα 5), τὸ ὁποῖο περιέχει 112 σελίδες, τῶν ὁποίων προηγούνται ὁ τίτλος τοῦ ἔργου καὶ ἓνα ἀφιέρωμα στὸν Ștefan Bellu. Τὸ χειρόγραφο τελειώνει μὲ Τὰ ἑνδεκα ιδιώμελα ἐωθινὰ (σ. 444), στὰ τέλη τοὺς ὁποίους ὁ Διονύσιος Φωτεινὸς ἔχει κάνει ἓνα χαρακτηρισμὸ τοῦ μουσικοῦ γένους του (454): Τόδε ὑπάρχει σύνθεμα....⁴⁶ Οἱ τελευταῖες 16 σελίδες εἶναι κενές.

3. Τὸ Νέον Ἀναστασιμάριον

Τὸ *Livre de musique* παρέμεινε δυστυχῶς ἄγνωστη σὲ ὅλους τοὺς μουσικολόγους ποὺ ἔχουν ἀσχοληθεῖ μὲ τὴν ἱστορία τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς στὴ Ρουμάνια. Ἀκόμη χειρότερα ἦταν ὅτι οὔτε τὸ παρουσιασμένο⁴⁷ χειρόγραφο οὔτε ἄλλα χειρόγραφα

---

⁴⁶ Βλ. παρακάτω Τὸ Νέον Ἀναστασιμάριον.

⁴⁷ Nicu Moldoveanu, *Catalogul manuscriselor vechi bizantine*. Βλ. καὶ ἡ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ ἰδίου: *Izvoare ale cântării psaltice în Biserica Ortodoxă Română. Manuscrisele muzicale vechi bizantine din România (grecești, românești și româno-grecești), până la începutul secolului al XIX-lea*, στὸ: *Biserica Ortodoxă Română* 92 (1974), σ. 220. Ἐπίσης, τοῦ αὐτοῦ „Manuscrise muzicale bizantine cu notație antechrysantică din Biblioteca Sf. Sinod și Biblioteca Palatului Patriarhal din București”, στὸ: *Glasul Bisericii* 34 (1975), σ. 808.

πού φέρουν τὴν ὑπογραφή τοῦ Διονυσίου ἀπὸ τὴν Ἀχαΐα τῆς Πελοποννήσου ἢ τοῦ Διονυσίου βατάχου κ.α. δὲν θεωρήθηκαν ὡς ἔργα τοῦ σερδαριῦ, ἀλλὰ κάποιου βατάχου, ἔχοντας μία σύγχυση ἀνάμεσα στὸ ὄνομά του καὶ τὸ κοινωνικό του τίτλο. Ὅπως εἶναι γνωστὸ ὁ Διονύσιος - πρὶν γίνεи σερδάρις⁴⁸ - ἦταν στὴν κοινωνικὴ ἱεραρχία ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ὁ βατάχος τοῦ Διβανίου.⁴⁹

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς του ὁ Διονύσιος Φωτεινὸς κυκλοφόρησε διάφορα χειρόγραφα, τὰ ὁποῖα βρέθηκαν στὴ Ρουμάνια, τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ Ἅγιον Ὅρος, μὲ τὰ ἐξῆς παραλλαγές τοῦ ὀνόματός του: Διονύσιος Φωτεινός, Διονύσιος Βατάχος, Διονύσιος ἢ Διονυσάκη Μοραίτης, Διονύσιος τοῦ Πελοποννησίω, Διονύσιος τῶν Παλαιῶν Πατρῶν, κὺρ Διονύσιος - Διονυσάκε Μοραίτης Πελοποννήσιω, Διονύσιος Σερδάριος κτλ.

Τὸ Νέον Ἀναστασιμάριον πού βρίσκεται στὸ *Livre de musique* ξεχωρίζει ἀπὸ τὸν τίτλο, τὸ ὑφολογικὸ καὶ αἰσθητικὸ μέγεθος τοῦ συγγραφέα καὶ τὸν τόπο συγγραφῆς του:

Ἀναστασιμάριον νέον, σύντομον, εὐρυθμον, καὶ κατὰ νόημα συντεθέν, παρὰ ἐμοῦ Διονυσίου βατάχου τοῦ ἐκ Παλαιῶν Πατρῶν, τῆς ἐκ Πελοποννήσῳ ἀχαΐας προτοπῆ τοῦ ἄρχον παχάρνηκ

---

⁴⁸ Σερδάρη ἦτο ἀξίωμα τὸ ὁποῖον ἔφερεν ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἱππικοῦ, Δ. Φωτεινοῦ, *Ιστορία...*, τόμ. Γ, σ. 502.

⁴⁹ Τὸ Βατάχος ἦτο ἀξίωμα τὴν ἐν Μολδοβλαχίας Αὐλῆς καὶ ἐσήμαινε τὸν ἑπαρχον ἢ ἐπιθεωρητὴν ἢ καὶ τὸν ἐπιμελητὴν κτήματος. Βλ. προχειρῶς Η. Sarafidi, *Λεχικὸν Ρουμάνο - ἑλληνικόν*, Constanța (1922), ἐν λέξει *vataf*. Παρὰ Δ. Οἰκονομίδου, "Διονυσίου Φωτεινοῦ..." σ. 95, ὑπ. 62. Βλ. καὶ ΑΙ. Rosetti στὸ *Istoria limbii române*, τόμ. Ι, [Βουκουρέστι] 2 (1978), σ. 526 (*Vattas* - τουρκικὰ = βοσκός, τσοπάνος, *vatan* = πατρίδα, χώρα), *Vatah* - βουλγαρικά. Γιά τὰ διάφορα ἀξιώματα βατάχων βλ. Διονύσιο Φωτεινὸ, *Ιστορία...*, τόμ. ΙΙΙ, σσ. 533 - 534, σ. 431, σσ. 438 - 439, 517 - 518 πού καταγράφονται καὶ οἱ μισθοὶ τους. Neagu Djuvara, *Le pays roumain entre Orient et Occident...*, Publications Orientalistes de France (1988); Ν. Iorga, *Contribuții la istoria literaturii române la începutul secolului al XIX-lea*, AARMSL, s. ΙΙ, 29 [1906 - 1907]3). Ἐπίσης ὁ Ν. Γ. Σβορώνου λέγει ὅτι ὁ Φωτεινὸς ἦταν ἀπλὸς βατάχος τοῦ Διβανίου, ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ μεγάλου Μπάνου Δημητράκη Γκίκα, εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ὁποῖου ἔμενεν ἴσως ὡς διδάσκαλος τῶν τέκνων του ἢ ἀπλῶς ὡς ἄνθρωπος τοῦ σπιτιοῦ του (Ν. Γ. Σβορώνου, "Ὁ Διονύσιος Φωτεινός...", *Ελληνικά* 10, σ. 140).

Στεφάνου πελίου πρὸς χάριν, τῶν ἐκ τῷ τῆς Οὐγγροβλαχία
Βουκουρέστιο φιλομούσων κατὰ μήνα Σεπτέμβριος τῷ αὐθ' ἔτος.

Εἰκόνα 5

ΑΝΑΣΤΑΣΙΜΑΡΙΟΝ ΝΕΟΝ

Ἑλλ. Χρ. 185 - Μ. 198 (1809 ἔτος)

Βιβλιοθήκη τοῦ Ρουμανικοῦ Πατριαρχείου, Βουκουρέστι

Στὸ τέλος τοῦ ἔργου τοῦ ὁ Διονύσιος κάνει σύντομο χαρακτηρισμὸ τοῦ μουσικοῦ του ὕφους πάνω σὲ πολὺ γνωστὸ δεκαπεντασύλλαβο στίχο⁵⁰:

Τόδε ὑπάρχει σύνθεμα, ἐμοῦ Διονυσίου
ἐκ τῶν Πατρῶν τῆς Πόλεως, τοῦ Πελοποννησίου.
ὅπερ πρὸς χάριν γέγονε, τῶν φιλομούσων μόνων,
οἵτινες κρίνουσιν ὀρθῶς καὶ νόημα καὶ τόνον.
Τὸ ὕφος ἔχει σύντομον, ἐθρύθμους τὰς συνθέσεις,
τὸ μέλος κατὰ νόημα, μὲ φθορικάς τε θέσεις.
Μανθάνειν ἔξεστι λοιπόν, λογίοις καλοφώνοις,
ἀλλ' οὐ τοῖς ἀμαθέσι δέ, ἅμα καὶ κακοφώνοις.
Καὶ ἔστω εἰς μνημόσυνον, τοῦ φιλομούσου ὄντως,
αἰτίου τε καὶ προτρεπτοῦ κα' ἑμοῦ τοῦ κοπιῶντος.

Εὐτυχῶς ὁ τόμος αὐτὸς - ὁ ὁποῖος μνημονεύεται τὸ 1944 ἀπὸ τὸν Victor Papacostea καὶ ὕστερα θεωρεῖτο χαμένος ἢ παραχωρημένος - βρίσκεται σήμερα στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Ρουμανικοῦ Πατριαρχείου στὸ Βουκουρέστι. Καὶ ὁ A. Pann - στὸν πρόλογο τοῦ *Νέου Ἀναστασιμαρίου* πὺν μετέφρασε καὶ ἐξέδωσε στὰ ρουμανικὰ στὸ 1854⁵¹ - ἦταν σίγουρος γιὰ τὴν ἐξαφάνιση καὶ τὴν κακὴ τύχη τοῦ ἔργου αὐτοῦ: ... τὸ *Ἀναστασιμάριο* στὰ ἑλληνικὰ *κάηκε* τὸ ἔτος 1847, τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἔγινε στὸ ναὸ τοῦ *Ἁγίου Δημητρίου*.⁵²

Σίγουρο εἶναι ὅτι, παρὰ τὶς δύσκολες καταστάσεις ἀπὸ τὶς ὁποῖες πέρασαν τὰ Ἀναστασιματάρια αὐτά, σώθηκαν τρία χειρόγραφα πὺν περιέχουν τὸ *Ἀναστασιμάριο* τοῦ Φωτεινοῦ:

1. Ἑλλ. χειρ. 185 - *Livre de musique*, αὐτόγραφο τοῦ Διονυσίου Φωτεινοῦ (1809 ἔτος), 491 σελίδες, στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Ρουμανικοῦ Πατριαρχείου στὸ Βουκουρέστι, (ἑλλ. χρ. 185 - Μ. 198, 1809 ἔτος). Ἀναστασιματάρια ἀπὸ τὰ φ. 184r (343) - 245r (354):

---

⁵⁰ Γιὰ τὰ δεκαπεντασύλλαβα στὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ βλ. Γρ. Θ. Στάθης, *Ἡ δεκαπεντασύλλαβος Ὑμνογραφία ἐν Βυζαντινῇ Μελοποιίᾳ*, IBM, Μελέται 1, Ἀθήνα (1977).

⁵¹ Βλ. τὴν ὑπ. 42.

⁵² Anton Pann, *NOUL ANASTASIMATAR*, σ. 1.

- ✓ Φ. 184r - *Ἀναστασιμάριον νέον, σύντομον, εὐρυθμον, καὶ κατὰ νόημα συντεθέν, παρ' ἐμοῦ Διονυσίου Βατάχου τοῦ ἐκ παλαιῶν Πατρῶν τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Ἀχαΐας. Προτροπὴ τοῦ εὐγενεστάτου ἄρχον (sic) Παχάρνηκου κύριου Στεφάνου Πέλιου. Πρὸς χάριν τῶν ἐν τῷ Βουκουρεστίῳ φιλομούσων, ἐν μὲν Ἰουλίῳ, τοῦ αὐθ' ἔτους.*
- ✓ "Τῶν ἤχων πρῶτος ἔρχεται ὡς πρῶτος πρῶτα φέρων /τοῦ μέλους νηκητήρια μεθ' ἡδονῆς προφέρον (sic)". Ἦχος α'. *Κύριε ἐκέκραξα. Τὰ ἀναστάσιμα τοῦ α' ἤχου.*
- ✓ Φ. 191r - "Ὁ δεύτερος δὲ ἔπεται δευτέραν τάξιν ἔχων τῇ μελιρρύτῳ ἡδονῇ τὸν πρῶτον ὑπερέχῳ (sic)". Ἦχος β'. *Κύριε ἐκέκραξα. Τὰ ἀναστάσιμα τοῦ β' ἤχου.*
- ✓ Φ. 198r - "Ὁ τρίτος ὅστος (sic) ἄρχεται ἀπλούστατος τυγχάνει. Πλὴν ἀνδρηκῶς (sic) ἀρμονικός, προσηρμοσμένος πάνῃ". Ἦχος γ'. *Κύριε ἐκέκραξα. Τὰ ἀναστάσιμα τοῦ γ' ἤχου.*
- ✓ Φ. 204v - "Ὁ τέταρτος νῦν ἄρχεται ἢ κλεῖς τῆς συμφωνίας, ὁ πανηγυρικότατος καὶ πλήρης εὐφωνίας". Ἦχος δ'. *Κύριε ἐκέκραξα. Τὰ ἀναστάσιμα τοῦ δ' ἤχου.*
- ✓ Φ. 212r - "Πλάγιον πρῶτος δ' ἔπεται ὁ πέμπτος καὶ εὐσχήμων, ὁ ἀρχιστῆς καὶ θρηνωδὸς καὶ λίαν φιλοικτήρμων". Ἦχος πλ. α'. *Κύριε ἐκέκραξα. Τὰ ἀναστάσιμα τοῦ πλ. α' ἤχου.*
- ✓ Φ. 220r - "Ἐκ τοῦ δευτέρου πλάγιος ἀκολουθεῖ, ἐκφέρον (sic) διπλοσυνθέτους ἡδονᾶς, ὥπερ θρήνων καὶ χαίρων". Ἦχος πλ. β'. *Κύριε ἐκέκραξα. Τὰ ἀναστάσιμα τοῦ πλ. β' ἤχου.*
- ✓ Φ. 227r - "Ὁ βαρὺς κλήσιν εἰληφῶς, σὺν τούτοις μελωδεῖται, ποικίλος, πολυσύνθετος καὶ τοῖς ἀπλοῖς φιλεῖται". Ἦχος πρωτοβάρος. *Κύριε ἐκέκραξα. Τὰ ἀναστάσιμα τοῦ βαρέως ἤχου σὲ διατονικὸ βαρὺ ἐκ τοῦ Ζῶ.*
- ✓ Φ. 233v - "Ὁ δὲ τέταρτος πλάγιος ὢν σοβαρὸς τὸ μέρος ὡς ἄκρος ἐν τοῖς φθόγγοις τοῦ ἐτέθη εἰς τὸ τέλος". Ἦχος πλ. δ'. *Κύριε ἐκέκραξα. Τὰ ἀναστάσιμα τοῦ πλ. δ' ἤχου.*
- ✓ Φ. 240r - *Τὰ ἑνδεκα ἰδιόμελα ἐωθινά.*
- ✓ Φ. 245r - *Τέλος. Τόδε ὑπάρχει σύνθεμα...*

2. Ἑλλ. χρ. 1310, BARB, 26 (17 cm., 92 φύλα. Τὸ χειρόγραφο αὐτὸ φαίνεται πιστὸ ἀντίγραφο τοῦ Ἀναστασιμαρίου τὸ ὁποῖο ἔκανε ὁ

Κωστάκε μαθητῆς στήν Μονή Ανθίμου στό ἔτος 1811. Τò περιεχόμενο τοῦ χειρογράφου εἶναι τὸ ἑξῆς:

- ✓ Φ. 1r - *Ἀναστασιματάριον νέον, σύντομον, εὐρυθμον, καὶ κατὰ νόημα συντεθέν, παρ' ἐμοῦ Διονυσίου Βατάχι (sic) τοῦ ἐκ παλαιῶν Πατρῶν, τῆς ἐκ Πελοποννήσῳ Ἀχαΐας προτροπῇ τοῦ ἄρχον (sic) Παχαρνήκου Στεφάνου Πέλιου πρὸς χάριν, τῶν ἐν τῷ τῆς Οὐγγροβλαχίας Βουκουρέστιῳ φιλομούσων κατὰ μήνα Σεπτέμβριος (sic) τῷ αὐθ' ἔτους.*
- ✓ "Τῶν ἤχων πρῶτος ἔρχεται ὡς πρῶτος πρῶτα φέρων τοῦ μέλους νηκητήρια μεθ' ἡδονῆς προφέρον (sic)". Ἦχος α'. *Κύριε ἐκέκραξα. Τὰ ἀναστάσιμα τοῦ α' ἤχου.*
- ✓ Φ. 10r - *"Ἀρχὴ τοῦ β' ἤχου. Ὁ δεύτερος δὲ ἔπεται δευτέραν τάξιν ἔχων, τῇ μελιρρύτῳ ἡδονῇ τὸν πρῶτον ὑπερέχω (sic)". Ἦχος β'. Κύριε ἐκέκραξα. Τὰ ἀναστάσιμα τοῦ β' ἤχου. "Ὁ τρίτος ὅστες (sic) ἄρχεται ἀπλούστατος τυγχάνει. Πλὴν ἀνδρηκῶς (sic) ἀρμονικός, προσηρμοσμένος πάνῃ". Ἦχος γ'. Κύριε ἐκέκραξα. Τὰ ἀναστάσιμα τοῦ γ' ἤχου.*
- ✓ Φ. 18r - *"Ὁ τρίτος ὅστες (sic) ἄρχεται ἀπλούστατος τυγχάνει. Πλὴν ἀνδρηκῶς (sic) ἀρμονικός, προσηρμοσμένος πάνῃ". Ἦχος γ'. Κύριε ἐκέκραξα. Τὰ ἀναστάσιμα τοῦ γ' ἤχου.*
- ✓ Φ. 26r - Ἦχος δ'. *"Ὁ τέταρτος νῦν ἄρχεται ἢ κλεῖς τῆς συμφωνίας, ὁ πανηγυρικότατος καὶ πλήρης εὐφωνίας". Ἦχος δ'. Κύριε ἐκέκραξα. Τὰ ἀναστάσιμα τοῦ δ' ἤχου.*
- ✓ Φ. 36r - *Τὰ ἑνδεκα ἰδιόμελα ἑωθινά. Ἀκολουθοῦν τὰ πρῶτα πέντε ἑωθινὰ δοξαστικά.*
- ✓ Φ. 39r - *"Πλάγιον πρῶτος δ' ἔπεται ὁ πέμπτος καὶ εὐσχήμων, ὁ ἀρχιστῆς καὶ θρηνωδὸς καὶ λίαν φιλοκτήρμων". Ἦχος πλ. α'. Κύριε ἐκέκραξα. Τὰ ἀναστάσιμα τοῦ πλ. α' ἤχου.*
- ✓ Φ. 49r - *"Ἀκολουθῇ (sic), δὲ ὁ πλάγιος, τοῦ δευτέρου ὁ ἐκφέρων (sic) διπλοσυνθέτους ἡδονᾶς, ὥπερ θρήνων καὶ χαίρων". Ἦχος πλ. β'. Κύριε ἐκέκραξα. Τὰ ἀναστάσιμα τοῦ πλ. β' ἤχου.*
- ✓ Φ. 57r - *"Ὁ βαρὺς κλῆσιν εἰληφῶς, σὺν τούτοις μελωδεῖται, ποικίλος, πολυσύνθετος καὶ τοῖς ἀπλοῖς φίλειται". Ἦχος πρωτοβάρος. Κύριε ἐκέκραξα. Τὰ ἀναστάσιμα τοῦ βαρέως ἤχου σὲ διατονικὸ βαρὺ ἐκ τοῦ Ζῶ.*

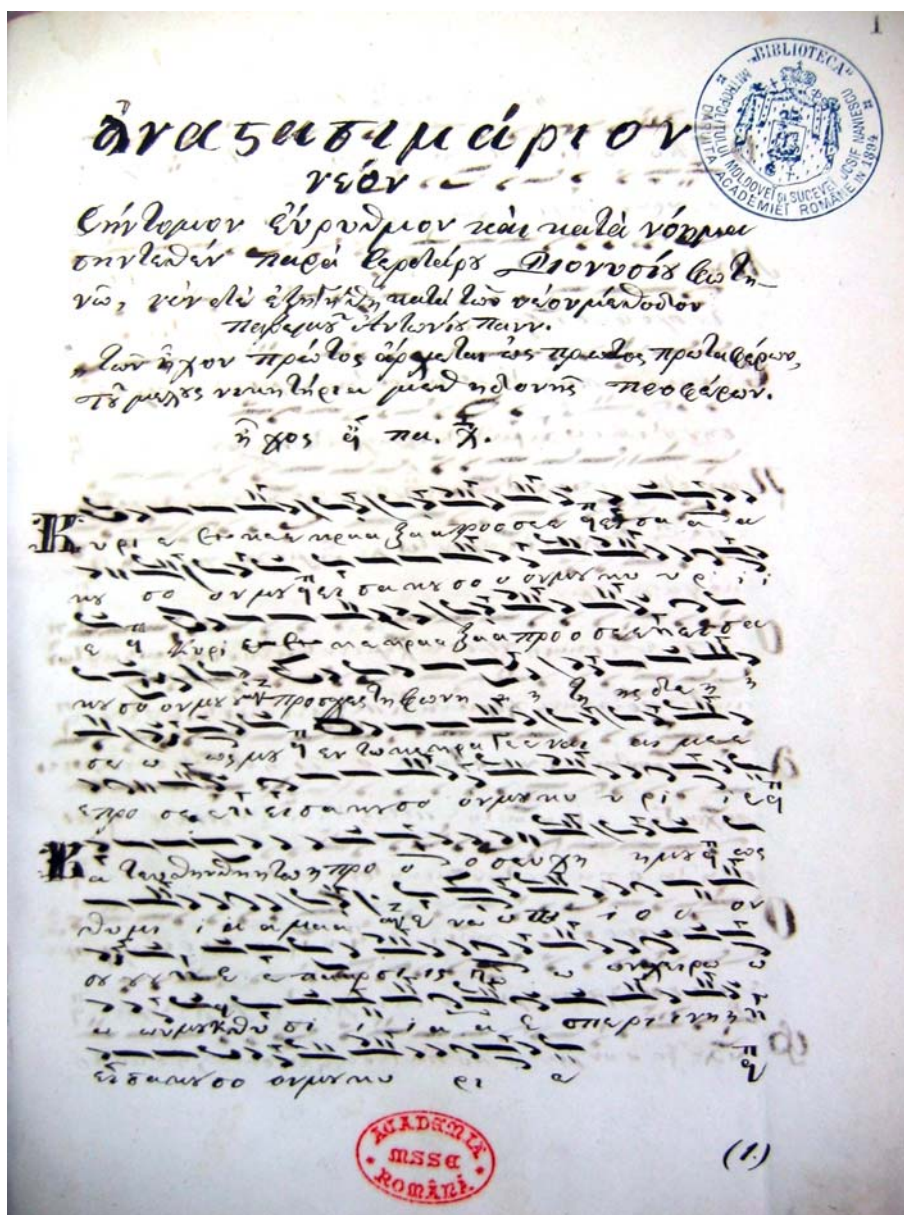
- ✓ Φ. 64v - τὸ ὄνομα τοῦ γραφέας ΚΩΣΤΑΚΕ.
- ✓ Φ. 65r - "Ὁ δὲ τέταρτος πλάγιος ὦν σοβαρὸς τὸ μέλος ὃς (sic) ἄκρος ἐν τοῖς φθόγγοις του ἐτέθη εἰς τὸ τέλος". Ἦχος πλ. δ'. Κύριε ἐκέκραξα. Τὰ ἀναστάσιμα τοῦ πλ. δ' ἤχου.
- ✓ Φ. 71v - Τέλος ἤχος πλ. δ' (στὰ ρουμανικά).
- ✓ Φ. 72r-74v - Ἀκολουθοῦν τὰ ὑπόλοιπα ἕξι ἐωθινά. Τὸ τοῦ βαρέως ἤχου σὲ διατονικὸ πρωτοβαρύ.
- ✓ Φ. 74v - Τέλος. Τόδε ὑπάρχει σύνθεμα...
- ✓ Φ. 74v - Καὶ ἔγραψα μὲ χέρι φτιαγμένο ἀπὸ τὸ χῶμα καὶ ποιὸς θὰ διαβάζει ὅλα θὰ μὲ θυμίζει μέχρι τὴν αἰώνια. Ἐγὼ Κωστάκε μαθητῆς, στὰ 1811 ἔτος, Μαΐου 28. [*Si am scris cu mana de tarana si cine va citi tot, ma va romeni acum pana in veci. Eu, Kostake, ucenic*].
- ✓ Φ. 76r-77v - ποίημα ἐμοῦ Μακάριου ἱεροψάλτης Γολγοθάνου, Γεύσασθε, ἤχος γ'. Τὸ κοινωνικὸ μετὰ νενανισμοῦ.
- ✓ Φ. 77v - Τὸν Πατέρα προσκυνήσωμεν, ἤχος ἀ'. Μετὰ τερρετισμοῦ.
- ✓ Φ. 80r-84v - ἄγραφα φύλλα.
- ✓ Φ. 85r - Πολυέλεος (sic) ψαλλόμενος εἰς τὰς Κυριακὰς τῆς μεγάλης Τεσσαρακοστῆς ποιηθῆς (sic) παρ' ἐμοῦ Διονυσίου τοῦ ἐκ παλαιῶν Πατρῶν τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Ἀχαΐας περισσότερον. Τῷ αὐτῷ. Ἦχος πλ. δ'. Ἐπὶ τὸν ποταμὸν Βαβυλῶνος.
- ✓ Φ. 89r - Δύναμις, Ἅγιος ὁ Θεὸς ..., ἤχος πλ β'.
- ✓ Φ. 91r - μία μικρογραφία ἢ ὁποῖα παρουσιάζει ἕνας ἄνθρωπος στὰ δυτικὰ ροῦχα μὲ joben.
- ✓ Φ. 91v-92v - σημειώσεις χωρὶς σημασία.

3. Ἑλλ. χρ. 741 (527)[εἰκόνα 6], BARB, νέα γραφή, 83 φύλα, 27,5 x 21,5 cm, χαρτί, ἢ συσκευασία ἀπὸ χαρτόνι. Ἐξήγηση παρὰ τοῦ A. Pann τὸ ἔτος 1853 - 1854, ἕνα χρόνο πρὶν πεθάνει (1855) γιὰ τὴν προτροπὴ τοῦ μητροπολίτου Μολδαβίας Iosif Naniescu. Προέρχεται ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ μητροπολίτου Iosif Naniescu. Αὐτόγραφο τοῦ Anton Pann.

- ✓ Φ 1r - Ἀναστασιμάριον νέον, σύντομον, εὐρυθμον, καὶ κατὰ νόημα συντεθέν, παρὰ Σερδάρου Διονυσίου Φωτηνῷ, νῦν δὲ ἐξυγήθη κατὰ τῶν νέον μέθοδον παρὰ ἐμοῦ Ἀντωνίου Πάνν .
- ✓ Φ. 1r-58v - Ἀναστασιμάριο.

- ✓ Φ. 8v - Τὸ βιβλίο αὐτὸ τὸ Ἀναστασιμάριο τοῦ Διονυσάκη Φωτεινοῦ μεταφρασμένο ἀπὸ τὸν Κύριο Anton Pann ἐκ τοῦ σύστημα τῶν ἐκκλησιαστικῶν μαθημάτων μὲ τὰ παλαιὰ σημάδια, περίπλοκα, στὸ νέο σύστημα μὲ τὰ ἴδια ἀπλοποιημένα σημάδια, εἶναι μεταφρασμένο (ἐξηγημένο) καὶ γραμμένο ἀπὸ τὸν ἴδιο κύριον Anton Pann μὲ τὸ δικό του χέρι στὸ ἔτος 1853 - 1854, κατὰ τὴν συμφωνία τὴν ὁποία εἴχαμε μαζί. Γιὰ αὐτὸ ἔγραψα ἐδῶ γιὰ τὴν αἰωνεία ἐν ἔτος 1899. † Iosif Naniescu, Μητροπολίτης Μολδαβίας ἐν ἔτος 1899, Μαΐου 29 (*Această carte, Anastasimatarul lui Dionisake Fotino tradusă de Dl Anton Pann după sistima cântărilor bisericești cu notele cele vechi complicate în sistema cea nouă cu aceleași note simplificate, este tradusă și scrisă de însuși Dl Anton cu mâna sa proprie în anul 1853 – 54, pentru mine subsemnatul după înțelegera ce am avut amândoi; pentru aceea am scris aici spre eternă pomenire, în anul 1899, †Iosif Naniescu, Mitropolitul Moldovei, în anul 1899, Maiu 29*),
- ✓ Φ. 59r - 64v - τὰ ἑνδεκα ἰδιόμελα ἐωθινά,
- ✓ Φ. 64v - Τόδε ὑπάρχει σύνθεμα...,
- ✓ Φ. 65r - 83v - κενὰ φίλα.

Εικόνα 6
ΑΝΑΣΤΑΣΙΜΑΡΙΟΝ ΝΕΟΝ
Ἑλλ. χρ. 741 (527), 1853-1854 ἔτος
Βιβλιοθήκη τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας Βουκουρεστίου

Όπως είναι γνωστό, κατὰ τὴ φαναριώτικη ἡγεμονία ἡ Οὐγγροβλαχία καὶ ἡ Μολδοβλαχία ἦταν τὰ πιὸ "πιστὰ" λειτουργικὰ κέντρα τῆς Πόλης,⁵³ στὰ ὁποῖα ἡ μουσικὴ Πολίτικη παράδοση ἀκολουθεῖτο - σχεδὸν πάντα - ὄχι μόνο στὰ ψαλτήρια τῶν Μητροπολιτικῶν ναῶν τοῦ Βουκουρεστίου καὶ τοῦ Ἰασίου, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλους ναοὺς τῶν χώρων αὐτῶν. Ὁ Φωτεινὸς ἔχει σπουδάσει στὴν Κωνσταντινούπολη ἀλλὰ καὶ στὴν Αὐθεντικὴ Ἀκαδημία τοῦ Βουκουρεστίου. Αὐτὸς φαίνεται νὰ εἶναι ὁ πιὸ ἀγαπημένος καὶ σεβαστὸς Ἕλληνας μουσικολόγος, ποὺ ἔδρασε στὴν πρωτεύουσα τῆς Βλαχιάς κατὰ τὴν ὁλόκληρη περίοδο τῆς φαναριώτικης ἡγεμονίας.

Τὸ Ἀναστασιματάριό του - ὅπως καὶ ὁλόκληρο μουσικὸ του ἔργο - παρόλο ποὺ ἀποτελεῖ τοπικὴ παράδοση, ἔχει μεταφραστεῖ στὴ ρουμανικὴ γλῶσσα καὶ ἔγινε, μαζὶ μὲ τὸ Ἀναστασιματάριο τοῦ Πέτρου Ἐφεσίου, τὸ βασικὸ ἐγχειρίδιο στὴν ἐκπαίδευση βυζαντινῆς μουσικῆς στὶς Ρουμανικὲς χώρες κατὰ τὸν ὁλόκληρο τὸ 19^ο αἰῶνα.

Ἡ παρούσα πρώτη ἑλληνικὴ ἔκδοση τοῦ Ἀναστασιματαρίου τοῦ Διονυσίου Φωτεινοῦ - ὕστερα ἀπὸ δυὸ σχεδὸν αἰῶνες - ἀποτελεῖ πρῶτο βῆμα μίας προσπάθειας δημοσιοποίησης ἑνὸς μέρους τοῦ ἑλληνικοῦ μουσικοῦ πολιτισμοῦ στὶς Ρουμανικὲς Χώρες. Χωρὶς αὐτὸ τὸ βιβλίον ἡ ρουμανικὴ ἐκπαίδευση καὶ παράδοση ψαλτικῆς τέχνης θὰ ἦταν ἐλλιπεῖς. Εἴμαστε σίγουροι ὅτι ἡ ἀξία τοῦ ἔργου ποὺ ἀναλύσαμε εἶναι ἀνεκτίμητη καὶ τὸ τοποθετεῖ δίπλα στὰ μεγαλύτερα ἔργα ποὺ ἀποτελοῦν τὸ ρεπερτόριο τῆς μεταβυζαντινῆς μουσικῆς.

---

⁵³ Nicolae Gheorghită, "The Byzantine Chant in the Romanian Principalities during the Phanariot Period (1711 – 1821)". Τὸ κείμενο αὐτὸ παρουσιάστηκε στὸ: THE SECOND INTERNATIONAL CONFERENCE ON ORTHODOX CHURCH MUSIC „Composing and Chanting in Orthodox Church”, 4 – 10 June 2007, University of Joensuu – Finland (ὑπὸ τὴν ἔκδοση).